

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR

A francia gyarmatbirodalom és a
Frankofónia Nemzetközi Szervezetének
bemutatása, térképi ábrázolása

SZAKDOLGOZAT FÖLDTUDOMÁNYI ALAPSZAK

Készítette:

Király Dénes

térképész és geoinformatikus szakirányú hallgató

Témavezetők:

Márton Mátyás

Draskovits Zsuzsanna

ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék

Budapest,
2012

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
Kezdeti gyarmatosítás	4
Amerika felfedezésétől az első francia gyarmatbirodalom kialakulásáig	7
A térképészet fejlődése a kora újkorban	11
Az első birodalom fénykora: a Napkirálytól a párizsi békéig	14
Az újjáépítés és az amerikai függetlenségi háború	23
A francia forradalom és Napóleon	25
A francia térképészet virágkora	28
A gyarmatok újraéledése	31
A Második Köztársaság kikiáltásától III. Napóleon bukásáig	33
A második birodalom fénykora és bukása	36
A francia dekolonizáció, vagyis a gyarmati rendszer felbomlása	39
A Frankofónia Nemzetközi Világszervezete	41
Összefoglalás	44
A térképek készítése	46
Mellékletek	48
Köszönetnyilvánítás	51
Irodalomjegyzék és felhasznált linkek	52
Nyilatkozat	53

Bevezetés

Szakedolgozatom témájaként azért választottam a gyarmatosítások korát, mert ez a korszak meghatározó szerepet játszott a mai világ kialakulásában és lehetővé tette, hogy a különböző földrészeken élő emberek megismerhessék egymás életét, kultúráját. A földrajzi felfedezések folytán pedig egy új, pontosabb világkép jöhetett létre, ami a tudomány fejlődésével a modern térképészet megszületéséhez vezetett.

Ebből is látszik, hogy a történelem, a földrajz és a térképészet mennyire szoros összefüggésben van egymással és hogy a történelem során a tájékozódás, és ezzel szoros összefüggésben a térképek egyre fontosabbá váltak az emberek számára.

Míg az ókorban többnyire a csillagok megfigyelése alapján tájékozódtak, a középkorban már egyre pontosabb térképek és műszerek segítették a hajók eljutását távoli kontinensekre. A gyarmatosítás időszaka nemcsak Európa gazdasági fejlődésének, de a térképkészítésnek is nagy lendületet adott. Nem csak a hódítók, kereskedők és telepések keltek útra, hanem kutatók és felfedezők is, akik az egyre pontosabb méréseik alapján készített térképeikkel egyre többet tártak fel az ismeretlen világból.

Ugyan nem Franciaország volt a legnagyobb területekkel rendelkező hatalom, de a többi gyarmatosító országtól sok szempontból eltérő tengerentúli politikájuk már abban az időben egyedivé tette az országot, és ennek öröksége jellemzi a mai kor Franciaországát is.

A gyarmat mára egy történelmi fogalommá vált, de hatásai igen erősen megmaradtak a nyugati világban és a volt gyarmatokon egyaránt. Fontos megemlíteni, hogy az utolsó gyarmatok felszabadítása csak a legutóbbi fél évszázadban történt meg, így máig sok a megoldatlan kérdés, és a legtöbb volt gyarmat független államként még csak most keresi a helyét.

Végül, de nem utolsó sorban, ennek az időszaknak köszönheti Franciaország hihetetlen sokszínűségét és gazdag kultúrájának világszintű elterjedését.

Kezdeti gyarmatosítás

A Frank Birodalom

A Nyugatrómai Birodalom összeomlása után létrejött Frank Birodalom legnagyobb kiterjedését Nagy Károly (768-814) idejében érte el, akit III. Leó pápa 800-ban császárrá koronázott, kifejezve ezzel a Római Birodalom jogfolytonosságát és Európa újraegyesítésének vágyát. A Frank Birodalom keleten az Elba és a Duna folyásáig, délen Nápolyig és a Pireneusok lábáig terjedt. Nyugaton az Atlanti-óceán, északon pedig a La Manche és az Északi-tenger határolta.

843-ban három részre szakadt a Frank Birodalom, aminek a nyugati részén 987-ben születik meg a Francia Királyság. A királyi területek ekkor azonban csak Párizs környékére korlátozódtak, a többi területen kisebb-nagyobb hercegségek terültek el. A görögök által az ókorban alapított Marseille a Földközi-tengeri kereskedelem egyik legfontosabb kikötője volt már ekkor is. A Közel-Keletről érkező hajók egzotikus árukat szállítottak Európába, onnan pedig búzát, bort, olajat, és textilt vittek cserébe. A Jeruzsálemben tartó zarándokok nagy része is itt szállt tengerre.

Keresztes hadjáratok kora

A történészek általában Amerika felfedezését tekintik a gyarmatosítások kezdetének, azonban a franciák ezen a téren már a keresztes hadjáratok idején nagy tapasztalatot szereztek. Már ebben az időben nagy hangsúlyt fektettek a kulturális hódításra és a diplomáciai kapcsolatok kiépítésére, amivel gyakran jobb eredményeket értek el, mint a katonai bevetések során.

Jeruzsálem a kora középkorban a Bizánci Birodalomhoz tartozott, majd a perzsák 638-ban elfoglalták a várost. A keresztény lakosság azonban nem hagyta el a várost és a zarándokok továbbra is szabadon járhattak. A törököktől származó szeldzsukok azonban 1078-ban elfoglalták Jeruzsálemet és kitiltották a zarándokokat a Szent Városból, ráadásul jelentős vámot vetettek ki a hajókra rakodott árura. Ez nagy felháborodást váltott ki az európai kereskedők körében. A francia származású II. Orbán pápa válaszul 1096-ban elrendelte az első keresztes hadjáratot a Szentföld felszabadítására, amely Franciaországból indult. 1270-ig összesen nyolc, többségében francia vezetésű hadjárat volt.

Az első hadjárat 1099-ben ért véget. Jeruzsálem elfoglalása után a keresztések megalapították a Jeruzsálemi Királyságot. A következő évtizedekben egyre nagyobb területet hódítottak meg a keresztések és az itt alapított államok 1130 és 1140 között érték el legnagyobb kiterjedésüket. Ekkor a Vörös-tengertől az Eufrátesz felső folyásáig húzódtak a keresztény királyságok, amiknek az élén a hadjáratok egykori vezetői uralkodtak. Egyes történészek ezt a területet nevezik az első tengerentúli Franciaországnak, mivel a francia származású uralkodók saját kultúrájukat honosították meg a Közel-Keleten. Ebben az időben rengeteg római stílusú vár és katedrális épült, a francia nyelv használata pedig általánossá vált a helyi kereskedők és értelmiségiek között.

A francia tudósok az araboktól tanultak matematikát és egyéb más tudományokat. Arab közvetítéssel a XIII. században jutott el Európába az iránytű is, aminek segítségével már megindulhatott a nyíltvízi hajózás. Mivel a nyíltvízen való tájékozódás egyre fontosabbá vált,

1. ábra – Carta Pisana, az első portolántérkép egy részlete

Genova, 1290 körül

megnőtt a kereslet a pontos térképek iránt. Az iránytű megjelenése után készültek el az első portolántérképek, amik nagy részletességgel ábrázolták a partszakaszokat, feltüntetve a hajósok számára gyakorlati fontosságú vagy veszélyes objektumokat. A térkép hálózata segítséget jelentett a navigációban és a távolság becslésében. Az itt ábrázolt Carta Pisana az első ismert portolántérkép, ami 1275 és 1290 között készülhetett. A térképről elmondható, hogy igen

sűrűn ábrázolja a kikötőket, sőt a fontosabbnak tekintett városok még ki is vannak emelve pirossal, de a kontinensek belseje üres. A térképen két érintő kör található, amiből az ábrán csak a bal oldali látszik. Mindkét körben található egy hálózat, aminek az irányvonalai tizenhat, a körön egyenletesen elosztott csomópontból indulnak ki. A tengerészek a szélirány alapján kiválasztották az irányvonalat, ami mentén haladtak és amikor már a nyílt vízben

voltak, megbecsülték és felmérték a térképre az adott idő alatt megtett távolságot és így megkapták a hozzávetőleges tartózkodási helyüket.

Ez a keresztény – arab kulturális együttélés a Közel-Keleten azonban megszűnt, miután Szaladin török szultán 1187-ben elfoglalta a Szent Várost. Ezt követően hat kereszties hadjáratot szerveztek Jeruzsálem visszafoglalására, de ezek mindegyike sikertelenül végződött és a királyság területe szép lassan felmorzsolódott. A negyedik kereszties hadjárat alkalmával még a Szentföldre sem jutottak el, viszont ekkor ostromolták meg és foglalták el Konstantinápolyt, ahol megalapították a Latin Császárságot. Így a Bizánci Birodalom megmaradt területe egy időre francia és német lovagok kezére került. A szeldzsukokkal folytatott folyamatos harcokban a keresztiesek végül is elvesztették az összes területüket, egyedül csak Ciprus maradt francia kézen 1482-ig.

A kereszties hadjáratok idején több olyan lovagrend alakult a Jeruzsálemi Királyságban, amelyek eredetileg egy kórház vagy egy vár védelmét voltak hivatottak ellátni. Így kapták nevüket a Templomosok is. Ezek a rendek a Jeruzsálemi Királyság bukásakor feloszlottak, vagy máshová menekültek. Köztük volt a Szent János Ispótyos Rend vagy más néven a Johanniták, akik először Ciprusra menekültek, majd 1309-ben Rodoszra helyezték át székhelyüket, ahol saját országot alapítottak. Uralkodásuk alatt több monumentális épületet emeltek, melyek közül néhány templom és palota még ma is áll. Miután a törökök 1522-ben elfoglalták Ciprust, V. Károly német-római császár Máltát odaajándékozta a lovagrendnek. Innen kapták a Máltai Lovagrend nevet, amely ma Rómában működik és humanitárius tevékenységeiről ismert.

Földközi-tenger: a középkori kereskedelem központja

Franciaország a XIV. és XV. században nehéz korszakot élt át. Az angolokkal vívott százéves háború és a törökök folyamatos terjeszkedése nagymértékben akadályozta a kereskedelmüket és belülről is meggyengítette az országot. Eközben az olasz köztársaságok, de főleg Velence és Genova szinte egyeduralgódóvá váltak a mediterránumban, ami akkoriban gyakorlatilag a Nyugat és Kelet közti kereskedelmi kapcsolatot jelentette. A Távol-Keletről a karavánutakon fűszereket és egyéb luxuscikket hoztak a Földközi-tenger keleti partjára, amiket azután hajón szállítottak Európába. Franciaországnak hamar lépnie kellett, ha nem akart lemaradni és elveszteni fontos pozícióját ezen a területen.

A sikerhez szükség volt olyan tehetséges kereskedőkre, mint Jacques Coeur, aki 1429-ben felszerelt egy kereskedelmi flottát, amivel Észak-Afrikában és a Közel-Keleten szabad kereskedési jogot szerzett a helyi uralkodóknál. Coeur társaságának székhelyét Montpellierben rendezte be és komoly vetélytársa lett a velenceieknek és a genovaiaknak. A Francia Királyság számára Montpellier kikötője azért is volt különösen fontos, mert Marseille ebben az időben a francia király ellenségeinek, az Anjouknak a kezében volt. Coeur flottája nem volt hosszú életű, de sikerült bebizonyítania, hogy sokkal jövedelmezőbb a tengeri kereskedelmet a kisebb flották egyesítésével végezni. Később ez a gondolat vezérelte a franciákat a nagy indiai társaságok megalakításakor.

Amerika felfedezésétől az első francia gyarmatbirodalom kialakulásáig

Az Újvilág felfedezése

Amerika földjére a hivatalosan is dokumentált adatok szerint, 1492. október 12-én a Bahama-szigeteken, Kolumbusz Kristóf személyében lépett elsőként európai ember. Egyes források szerint azonban vikingek és normandiai halászok már korábban is jártak a partjainál.

Amerikába nagy felfedező expedíciókat a XVI. század elején még csak Portugália és Spanyolország indított. A két ország a tordesillasi szerződés aláírása után igen gyors, és az őslakosok számára meglehetősen kegyetlen hódításba kezdett az újonnan felfedezett területeken. A hódító hadjáratokat a felfedező utak is egyre-másra követték. Amerigo Vespucci négyszer is járt Amerikában, kétszer spanyol és kétszer portugál megbízatásból. Vasco de Gama felfedezte a Jóreménység foka, ami tengeri összeköttetést biztosított Indiával, majd Ferdinand Magellán elsőként megkerülte a Földet.

A gyarmatok által hatalmas gazdagságra szert tevő spanyol és portugál királyt hamar megirigyelte Európa többi uralkodója. Az 1494. június 7-i tordesillasi szerződésben meghúzott határok ellen VIII. Henrik angol és I. Ferenc francia király is felszólalt, ezzel megkérdőjelezve azt a pápai döntést, mely szerint az Újvilág csak a spanyolok és a portugálok közt került felosztásra. I. Ferenc utasítására megkezdődtek az atlanti-óceáni felfedező expedíciók, amivel egy politikai indíttatású verseny alakult ki I. Ferenc, VIII. Henrik és V.

Károly, a kor három nagy uralkodója között. A kor felfogása szerint ugyanis azt tartották nagyobb uralkodónak, akinek nagyobbak voltak a birtokai.

A felfedező expedíciók fontos alakjai voltak a firenzei származású Verrazzano testvérek, akik akkoriban Lyonban éltek. Az idősebbik testvér, Giovanni da Verrazzano leírásaiból tudjuk, hogy 1522-ben egy amerikai felfedező úthoz kérték I. Ferenc engedélyét. Első útjuk a mai Kanada partjaihoz vezetett, majd onnan délre hajózva érintették a mai New York területét, amit a király tiszteletére, aki egyben az „Angouleme hercege” címet is viselte Új-Angouleme-nek nevezték el. A hűségük meghozta gyümölcsét, mert 1526-ban a francia király megbízta őket egy újabb úttal, melynek során bejárták az Atlanti-óceán déli részét, majd átkelve a Magellán-szoroson eljutottak a Jóreménység-fokig, és az útjuk végén gazdag rakománnyal tértek haza.

Giovanni da Verrazzano mellett a kor másik híres francia felfedezője volt Jacques Cartier, akinek az útját már közvetlenül a királyi kincstárból finanszírozták. Célja az volt, hogy Kína és Japán felé egy Amerikán átvezető hajózható utat találjon. 1534 tavaszán Saint-Maloból induló első útján a Labrador-öböl délnyugati partjáiig jutott el. Második útja alkalmával rátalált a Szent Lőrinc-folyóra, ami utat nyitott a kontinens belseje felé. Az indián törzsekkel való találkozás révén megismerte a kanadai cédrus tűleveleiből készült teafőzetet, ami az akkoriban rengeteg tengerész halálát okozó skorbutot gyógyította. Később még Brazíliában és Floridában tettek kísérletet gyarmatok létesítésére, de ezek rövid életűek voltak, mert a már ott lévő portugál és spanyol gyarmatosítók a kezdetleges francia telepeket hamar felszámolták. Az európai hódítók közt folyamatosan dúló harcokban a helyi indián törzsek gyakran a franciák mellé álltak, mert a hatalmas mészárlást végző spanyol és portugál konkvisztádorokkal szemben a franciák jó kapcsolatot ápoltak a bennszülött törzsekkel.

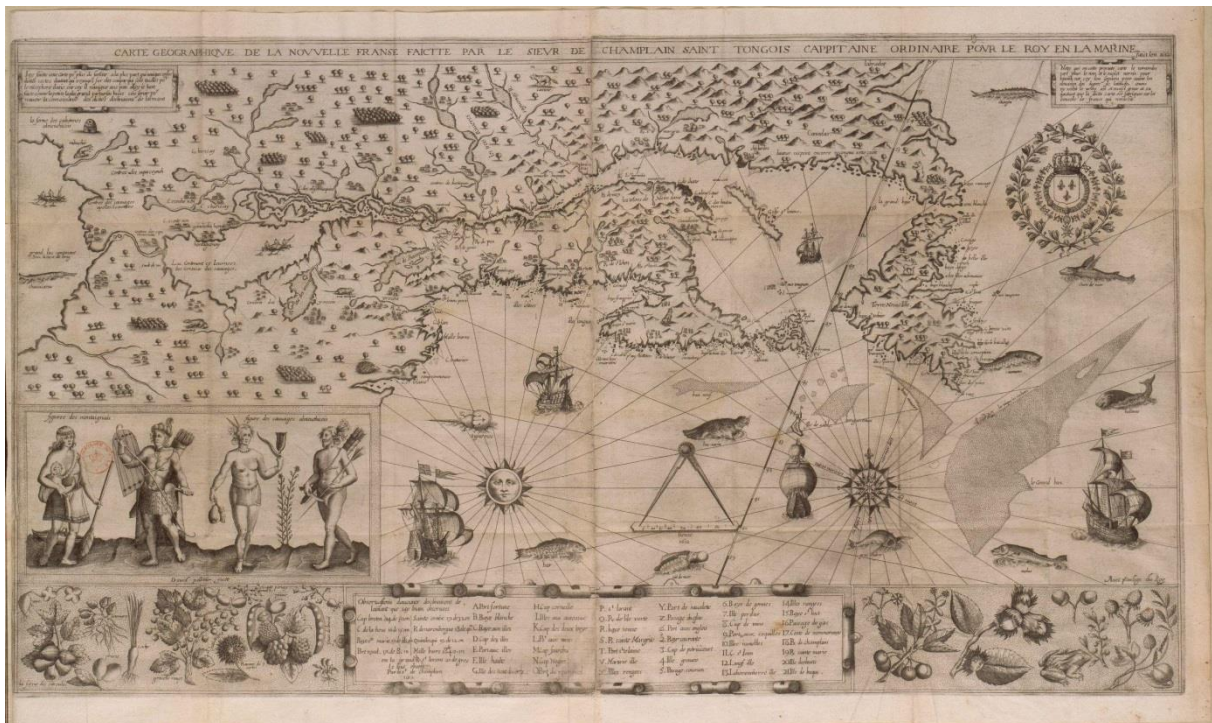
A Földközi-tengeri kereskedelem ösztönzésére I. Ferenc a tengerészeknek teljes királyi védelmet nyújtott, valamint aktív diplomáciát folytatott a törökökkel is. Egy 1536-ban aláírt megállapodásban rögzítették, hogy a franciák kétszáz évre szabad kereskedési és vallásgyakorlási jogot kapnak az ottomán területeken. I. Ferenc eltökélt politikájának köszönhetően, az Európában folytatott háborúk és a Földközi-tengeri kalózzokkal vívott harcok ellenére is már ekkor sikerült lefektetni a későbbi francia gyarmatbirodalom alapjait.

A katolikusok és a hugenották közt kitört vallásháború a XVI. század második felében hátráltatta a tengerentúli terjeszkedést és súlyos károkat okozott az ország belső gazdaságának

is. A Bourbon dinasztia első uralkodója, IV. Henrik (1589-1610) véget vetett a vallásháborúnak és új kereskedelmi társaságokat alapított Amerika és az anyaország közti kapcsolat biztosítására. Szorgalmazta az Észak-Amerikában való terjeszkedést és a Guyanában való letelepedést, ahol a vallásháborúban elűldözött hugenották is menedéket találtak.

Kanada alapítása

Samuel de Champlain (1567-1635), francia katona-felfedező és nem utolsósorban térképész, 1608-ban alapította meg Québec városát a Szent Lőrinc folyó partján és a folyón felhajózva egész a Nagy Tavakig eljutott. Ő indította be a szőrmekereskedelmet is, ami később a térség egyik legfontosabb bevétele lett. Ez volt Franciaország első igazi gyarmata, amit Új-Franciaországnak (Nouvelle-France) neveztek el, ami ebben az időben az Atlanti-óceán partjától a Nagy Tavakig terjedt. A franciák azonban nagyon kevesen voltak, Québec környékét leszámítva nagyrészt csak indián őslakosok éltek a területen.

2. ábra

Samuel de Champlain által készített térkép Új-Franciaországról (1612)

Az korabeli felfedezők úgy vélték, hogy a Panamánál látott tenger túloldalán Kína található. Biztosra vették, hogy ezen a tengeren keresztülhajózva sokkal gyorsabban el lehet

jutni a selyem földjére, mint az Afrikát megkerülő úton. Már csak egy hajózható átjárót kellett találni, amit a franciák a Szent Lőrinc-folyón felhajózva szerettek volna megtalálni.

A korabeli ideológiát jól tükrözi XIII. Lajos királyi tanácsosának, a tárgyalóképességéről híres Richelieu bíborosnak a véleménye, miszerint minden államot a hatalma határoz meg, az pedig területének nagyságában rejlik. Ezen gondolatok fényében, valamint látva a spanyolok sikereit, egyre jobban sürgette a hadiflotta fejlesztését. Halálakor a francia flotta már 80 hadihajóból állt, és mellette még megerősítette Brest, le Havre és Toulon kikötőjét. Ebben az időben kezdődtek el a Karib-tengeri hódítások és gyarmatosítások. Martinique-on és Guadeloupe-on a sziget egész területére kiterjedő cukornád ültetvényeket hoztak létre, ahová afrikai rabszolgákat telepítettek be, mivel a bennszülött lakosság nem bírta a kemény munkát.

Megszervezte a közvetlenül a királynak alárendelt gyarmati társaságokat. Az újonnan szerzett területeken a társaság kezében volt az igazságszolgáltatás, a rendőrség és a kereskedelem irányítása. A tevékenységük általában csak egy gyarmatra vagy egy bizonyos termékre koncentrált. Ilyen társaságok jöttek létre Szenegálban, Madagaszkáron és Guyanán is.

Új-Franciaország, ami az akkori francia vezetés nagy reménye volt, továbbra is igen néptelen maradt. A benépesítés céljából önkéntes telepéseket toboroztak, valamint ide telepítették ki azokat az embereket, akikre Franciaországban egyébként börtön várt volna. A kívánt létszámot azonban így sem sikerült elérni, aminek legfőbb oka az önkéntesek igen alacsony jelentkezése volt. Nagyon kevesen voltak hajlandók ugyanis elhagyni a szülőföldjüket egy bizonytalan, rideg éghajlatú messzi földrét.

A franciák a világtengereken folyt hódítások mellett a mediterrán kereskedelemre is nagy hangsúlyt fektettek, amiből a Marseille aránytalanul nagy hasznot húzott. Ez nem tetszett a többi kikötő kereskedőinek ezért a nyugati és északi kikötővárosok az atlanti-óceáni kereskedelem fejlesztését kérték a királytól. Ekkor indult fejlődésnek Bordeaux, La Rochelle és Nantes városa is.

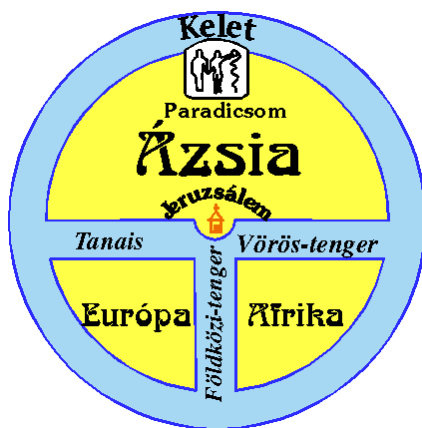
XIII. Lajos koráig a francia királyok csak politikai érdeket láttak a gyarmati társaságokban, Richelieu azonban négy új érvet sorolt fel a gyarmatosítás mellett, amellyel egy új szemléletet teremtett: 1. az új földek felfedezésének dicsősége; 2. az egzotikus

termékek importjának és a francia termékek piacának biztosítása; 3. a franciák kivándorlása, amivel az ország túlnépesedése elkerülhető; 4. a vad emberek megtérítése.

A térképészet szempontjából az első érv gyakorlati alkalmazása rengeteg lehetőséget hordozott magában.

A térképészet fejlődése a kora újkorban

A középkori Európában legelterjedtebb világábrázolás az Orbis Terrarum, avagy az OT térkép volt. (3. ábra) Ez egy kör alakú, vallási jelképekből és szimbólumokból felépülő

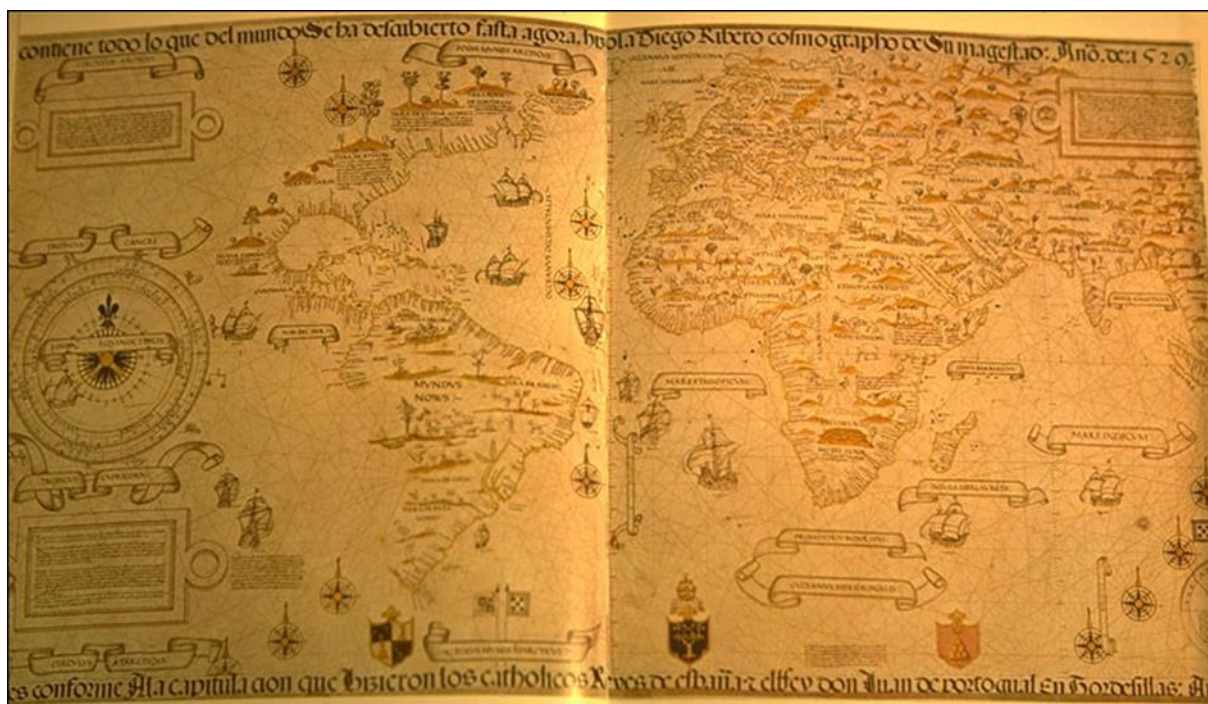
3. ábra
Középkori OT térkép

keleti tájolású térkép, aminek középpontjában Jeruzsálem helyezkedik el, a felső félkörben Ázsia, az alsóban pedig Európa és Afrika foglal helyet. Ez a térkép tájékozódásra teljesen alkalmatlan volt, mivel mindenféle vetület és fokhálózat nélkül ábrázolták rajta az akkor ismert világot. A hajózás fejlődésének következtében a XIV. század elején megszülettek a korábban már bemutatott portolántérképek (1. ábra), amik már kifejezetten tájékozódás céljából készültek. Az igazi nagy változás azonban Ptolemaiosz ókori művének, a Geográfiának

latinra fordításával kezdődött, ami egyben a térképészet reneszánszának kezdetét is jelentette. A Nyugat-Európában teljes feledésbe merült művet az arabok és a Bizánci Birodalom közvetítésével fedezték fel újra és 1475-ben adták ki először latin nyelven. Ptolemaiosz Kr. u. 150 körül írta ezt a nyolc könyvből álló művet, aminek első könyve a geográfia elméleti alapjait mutatja be. A következő hat könyv bemutatja az akkori világot és megadja körülbelül 8000 hely (városok, folyók, hegyek, stb.) koordinátáját. A nyolcadik és egyben utolsó könyvben leírja a térképkészítés módját és ebben a könyvben találhatjuk a Ptolemaiosz által készített térképeket is.

A földrajzi felfedezések megindulása és a kereskedelem fokozódása megkövetelte az egyre pontosabb tájékozódásra alkalmas térképeket készítését. A franciák mellett az angolok, a spanyolok és a portugálok is tevékenyen részt vettek az új területek felfedezésében és a XVI. század végére az európai felfedezők már szinte a világ minden partszakaszát bejárták. Ebben az időben születtek meg az első olyan világtérképek, amelyeken az Újvilág

partszakaszai a kor lehetőségeihez képest már igen pontosan fel voltak rajzolva. Ilyen volt Diego Ribero, portugál származású spanyol térképész 1529-ben rajzolt térképe, amin már feltüntette a Csendes-óceánt és Amerika összefüggő keleti partszakaszát a part menti területek névrajzával együtt. (4. ábra)

4. ábra – Diego Ribero világtérképe (1529)

Nem sokkal később, 1569-ben Gerardus Mercator elkészítette híres tengerészeti térképét, aminek a vetülete megreformálta a korabeli térképészetet. Feltalálójáról Mercator-vetületnek nevezték el és még a mai napig is használják. Ez egy szögtartó hengervetület, aminek egyedi tulajdonsága, hogy a földgömbre felírt loxodróákat egyenesekként ábrázolja. Ezek a loxodromák a földrajzi hálózat minden meridiánját azonos szögben metszik, aminek köszönhetően a hajó állandó útirányt tartva pontosan a kívánt célba juthatott. A vetület hátránya a nagy mértékű torzítás, ami a sarkok fele növekszik. Így például egy Mercator-vetületű térképen Grönland nagyobbnak látszik Ausztráliánál, pedig Ausztrália valójában majdnem négyszer akkora, mint Grönland.

A kor térképészei hamar alkalmazni kezdték ezt az új vetületet, köztük a holland térképész, Willem Blaeu is (5. ábra). Az 1635-ben kiadott világtérképen a kezdőmeridián Brazília keleti partjainál húzódik, ami arra utal, hogy a térkép még a Richelieu bíboros által 1634-ben kezdeményezett ferrói kezdőmeridián általánossá válása előtt készült. A mérési pontatlanság miatt Ázsia összezsugorodott Észak-Amerika, így a 180-as hosszúsági fok

körülbelül ugyanott vágja félbe a földgömböt, mint a greenwichi kezdőmeridiánt alkalmazó mai térképeken.

Mercator használta először az atlasz szót a térképek gyűjteményének megnevezésére, saját atlaszát pedig 1578-ban kezdte el készíteni. Munkáját halála után a fia, Rumold Mercator vette át és a kész atlaszt 1595-ben adta ki. A Mercator-vetületet manapság csak a hajózási térképeken használják, de ennek egy módosított változatát, a ferdetengelyű szögtartó vetületet alkalmazza a geodézia a nagy méretarányú térképek készítésénél is. Egy másik változata, a II. világháború idején a katonai térképezésben elterjedt UTM vetület (Univerzális Transzverzális Merkátor) a mai napig használatos a polgári térképezésben.

5. ábra

A Willem Blaeu, holland térképész által 1635-ben kiadott, Mercator-vetületű világtérkép

A gyakorlati térképészet is sokat fejlődött ebben az időszakban. A geodéziai térképek készítését segítő háromszögelési módszert 1533-ban írja le Reinerus Gemma-Frisius, holland matematikus, aki Mercatort is tanította. E módszer szerint elég megmérni két pont közt lévő távolságot (alpvonal) és abból megadható egy harmadik pont helyzete. Ehhez elég ismerni az alpvonal két vége és a vizsgált pont által bezárt szögeket. Ezt a módszert Willebrord

Snellius holland csillagász és Wilhelm Schickard német matematikus a XVII. század elején tudományos alapokra helyezték és leírták a hátrametszés elméletét. Ugyanebben az időben találták fel a mérőasztalt is, ami megkönnyítette a terepi mérést és lehetővé tette a helyszínen való munkavégzést.

Az első birodalom fénykora: A Napkirálytól a párizsi békéig

XIV. Lajos (1638-1715) négy éves korában került a trónra és ő volt a leghosszabb ideig uralkodó európai király, aki az abszolutizmus klasszikus képviselője volt. Az ő érdeme a mai állapotában látható Versailles-i kastély felépítése. Grandiózus törekvései a gyarmatpolitikájában is észrevehető volt. Jean-Baptiste Colbert (1619-1683), XIV. Lajos főtanácsosa és minisztere a gyarmatoknak fontos szerepet szánt az ország gazdaságában. Felállított egy merkantilizmusra épülő gazdasági elméletet aminek a lényege az volt, hogy a hatalom elérése érdekében minden államnak a lehető legnagyobb pénzügyi tartalékot kell felhalmoznia. Ennek érdekében, az exportot minél jobban növelni, az importot pedig csökkenteni kell, vagyis minél nagyobb egy gyarmatbirodalom, annál nagyobb profitja keletkezik az anyaországnak. A gyarmatok ugyanis olcsó alapanyagot és biztos piacot jelentettek, hiszen azok kizárólag csak a gyarmatosító országgal kereskedhettek. Ezt nevezik kolbertista rendszernek, ami a későbbi gyarmati egyezmény alapját képezte.

Colbert újraépítette a Richelieu óta csaknem egészében megsemmisült hadiflottát és 1685-re Franciaország már több mint 130 hadihajóból álló flottát tudott felállítani. Brest és Toulon kikötőjét modernizálták, Dunkerque-en hadikikötőt alakítottak ki, Marseille pedig újra a Földközi-tengeri kereskedelem központjává vált.

Amikor Colbert hatalomra került az európai nemzetek kereskedelmi flottája 25000 hajóból állt, amiből 15000 a hollandoké, 6000 az angoloké és csak 2300 volt a franciáké. Ennek a tetemes hátránynak a leküzdése érdekében javították a matrózok munkakörülményeit és újak képzését is megszervezték. Ezen kívül nagy hangsúlyt fektetett a navigációra és a térképészetre is.

Colbert a szétszabdalt kereskedelmi társaságokat 1764-ben újrászervezte és két nagy kereskedelmi társasággá egyesítette. A Nyugat-indiai Társaság foglalkozott az amerikai

gyarmatok (Új-Franciaország, a Kis-Antillák és Guyana) megművelésével és betelepítésével, valamint az Atlanti-óceánon folyó kereskedelemmel. Az afrikai partokon telepeket hoztak létre, hogy onnan rabszolgákat vigyenek az Antillákon lévő ültetvényekre. Ez a társaság 10 év működés után megszűnt és az általa felügyelt területek királyi gyarmatokká váltak, amiket az államtitkár (Colbert) kormányzott.

A Kelet-indiai Társaság az indiai-óceáni kereskedelmi létesítmények és Franciaország közötti kapcsolattartással volt megbízva. Már 1674-ben megfogalmazódott egy esetleges csatorna építésének terve a Vörös- és a Földközi-tenger között, ami nagymértékben megkönnyíthetné az Indiába tartó francia hajók közlekedését, ám ennek megvalósulására még 1869-ig, a Szezi-csatorna átadásáig várni kellett.

XVII. századi gyarmati körkép

A kezdetleges Kanada

1665-ben a király megbízta Colbertet Új-Franciaország betelepítésével, a földek megművelésével és manufaktúrák alapításával. 1666 (az irokézekkel való béke éve) és 1673 között több mint kétszeresére nőtt a lakosság, de ennek ellenére is csak 7600 telepes élt a területen. Az indiánok számát nem ismerjük, mivel őket sosem számolták össze. A sokgyerekes telepes családoknak (10 vagy annál több gyerek) pénzt adott az állam, amit akár korabeli családi pótléknak is felfoghatunk, így segítve a telepések számának növekedését. Kanada a mezőgazdaság fejlesztésével élelmiszer szempontjából tulajdonképpen önellátóvá vált. Fő kereskedelmi árucikke továbbra is maradt a szörme.

Québecből több expedíció is indult az északnyugati átjáró felfedezésére. Ezek során elérték a Mississippi-alföldet és a Labrador-öbölt, melyeket Québec kormányzója 1682-ben XIV. Lajos nevében vett birtokba. Az újonnan szerzett területet a király tiszteletére Louisiana névre keresztelték. Az indiánokkal 1701-ben kötött béke lehetővé tette a franciák számára, hogy nyugat felé terjeszkedjenek és megnöveljék befolyásukat a Nagy Tavak térségében, ahol több ma is létező várost alapítottak (pl. Detroit).

Francia Antillák

1626-ben alakult meg a Saint-Christophe Társaság, amely elsőként a nevüket adó sziget betelepítését kezdte meg, majd onnan kiindulva később más szigetekre is kiterjesztette

befolyását. Gyarmatot alapítottak Saint-Domingue-on (későbbi Haiti), majd 1635-ben Martinique-on, Guadeloupe-on, Dominikán, Sainte-Lucie-n, Saint-Barthélémy-n, Saints-en, Désirade-on, Sainte-Croix-n és Saint-Martin-on. 1642-ben a társaság megszerezte Grenade, Tobago és Marie-Galante szigetét is. Három év alatt 7000 telepes érkezett a szigetekre, ahol ebben az időben az egyetlen bevételi forrás a dohány volt. 1649-ben a társaság csődbe ment és eladta a szigeteket, amiket különböző uraságok vásároltak fel, majd később a Nyugat-indiai Társaság fennhatósága alá kerültek.

Ebben az időben jelentek meg az első cukornádültetvények, amik több helyen is felváltották a dohányt. A szigetekre érkező új telepesek 2-3 évig a társaság elkötelezettjeivé váltak, ez idő alatt kellett ledolgozniuk az utazás költségét, valamint minden telepest egy ház felépítésére és a föld megművelésére köteleztek. 1697-ben a Ryswick-i békében a spanyolok elismerték Saint-Domingue-ot francia gyarmatnak, ami a cukornak köszönhetően a XVIII. század legnagyobb hasznot hozó szigetévé vált az Atlanti-óceán partján fekvő francia városok örömére.

Az ültetvények növekedésével egyre több munkaerőre volt szükség, de a telepesek még mindig nem voltak elegenden, a helyi bennszülöttek pedig nem bírták a nehéz fizikai munkát, ezért megkezdődött a fekete rabszolgák behozatala Afrikából. Ettől kezdve már nem kellett erőszakkal toborozni a telepeseket, mert az ültetvények gazdagsága vonzotta őket. A szigetekeken mind a zsidókat, mind a protestánsokat befogadták, így ők is nagy számban érkeztek ide. A rabszolgák számának növekedésével a 2-3 éves ingyen munkát is megszüntették. Megerősítették a kikötővárosokat, hogy ellen tudjanak állni az angol támadásoknak. A XVIII. század elején Guadeloupe és Martinique már szigetenként 10 ezer fehér lakost és 20 ezer rabszolgát számolt, Saint-Domingue-on pedig 30 ezer fehér lakos és 100 ezer rabszolga élt.

Guyana

Guyana Richelieu óta vonzotta az aranyat kereső kalandorokat, de ezek az expedíciók nem jártak különösebb sikerrel, így 1661-ben Colbert trópusi ültetvények telepítéséről döntött. A XVII. század végén Francia Guyana egész az Amazonas folyásáig terjedt, sőt Rio de Janeirót is elfoglalták egy rövid időre, de az 1711-es utrechti békeszerződés értelmében a francia határok visszahúzódtak az Amazonastól északra fekvő területre.

Nyugat-Afrika, a rabszolga-kereskedelem központja

Afrikában először 1659-ben a Szenegál folyó torkolatánál alapítottak gyarmatot, ami aztán később a Szenegáli Társaság irányításával virágzó rabszolgapiaccá vált. Elefántcsontpartról a rabszolgákon kívül még elefántcsontot és gumit szállítottak Európába.

Indiai-óceán

Madagaszkáron 1529-ben járt az első francia felfedező expedíció és 1664-ben a Colbert által alapított Kelet-indiai Társaság itt rendezte be székhelyét. A hollandokkal és a helyiekkel vívott harcok folytán 1674-re már egy francia sem maradt a szigeten, de a szigetet ennek ellenére továbbra is francia területként tartották számon. A Kelet-indiai Társaság központja áttelepült a Bourbon-szigetre (ma Réunion). A sziget a hollandokkal való háborúskodás alatt a Távols-Keletre tartó hajók legfontosabb megállóhelye volt, egészen az 1678-ban aláírt békeszerződésig, amikortól a francia hajók újból ki tudtak kötni Fokvárosban. A sziget fő exportcikke a kávé volt.

Indiában a XVII. század közepén az angolok az indiai terjeszkedésük kezdetén tartottak, a portugáloknak pedig Ceylon (ma Sri Lanka) mellett csak két kisebb gyarmati telepük volt a kontinensen. 1670-ben a franciák is megalapították az első kereskedelmi telepüket, Pondichéryt, ahol textilfestő manufaktúrát létesítettek. A telep kereskedelme azonban csak 1686-ban lendült fel igazán, amikor a Kelet-indiai Társaság székhelyét ide helyezték át.

A Távols-Keleten és a Csendes-óceánon a Kínában tevékenykedő misszionáriusokon kívül ebben az időben a franciák jelenléte elhanyagolható volt.

A spanyol örökösödési háborút lezáró utrechti béke

Az utolsó Habsburg-házi spanyol király utód nélkül halt meg, ez vezetett aztán az 1701-ben kitört örökösödési háborúhoz, amihez később a Habsburgok oldalán az angolok is csatlakoztak. A háborúnak az 1713-as utrechti béke vetett véget, aminek következtében egyes határok átrajzolódtak. Ez a franciákat különösen Észak-Amerikában érintette. Új-Fundlandot, Akádiát (későbbi Új-Skócia) és a Hudson-öböl környékét át kellett engedniük az angoloknak. Louisianát azonban megtartották és a Mississippi torkolatánál egy erődöt építettek, hogy meggátolják a más nemzetiségű hajók behatolását a folyón. A francia lakosság igen gyér volt

ezen a hatalmas területen, pedig ekkor Európában minden ötödik ember francia volt. A kisebb területű angol gyarmatokon 1730-ban 650 000 telepes élt, miközben Louisianában a fekete rabszolgákkal együtt kevesebb, mint hétezeren voltak, ami az angolok számára százszoros népességbeli túlerőt jelentett és ez a különbség még csak tovább nőtt. Ennek oka leginkább a franciák gondolkozásában keresendő, hiszen elég, ha arra gondolunk, hogy a kiköltözést még a gyarmatok benépesítését pártoló Colbert is egyfajta visszafejlődésnek tekintette. Ennek tudható be, hogy ma Amerikában, Québec tartomány kivételével egyetlen olyan összefüggő terület sincs, ahol a francia anyanyelvűek többségben lennének. A gyér lakosságnak azonban megvoltak az előnyei is a franciák számára. A telepes gyarmatok ugyanis a nagyszámú európai lakosságnak és a gyors gazdasági fejlődésnek köszönhetően elég korán kivívták a függetlenségüket és európai formára megalapították saját államaikat. Spanyolország és Portugália a gyarmatainak nagy részét, Anglia pedig a tizenhárom észak-amerikai gyarmatát emiatt igen korán elvesztette, ami egyben azt is jelentette, hogy az anyaország számára igen előnyös gazdasági kapcsolatok megszakadtak. A francia gyarmatoknak azonban szükségük volt a külső védelemre, ezért a függetlenedésük szóba sem jöhetett.

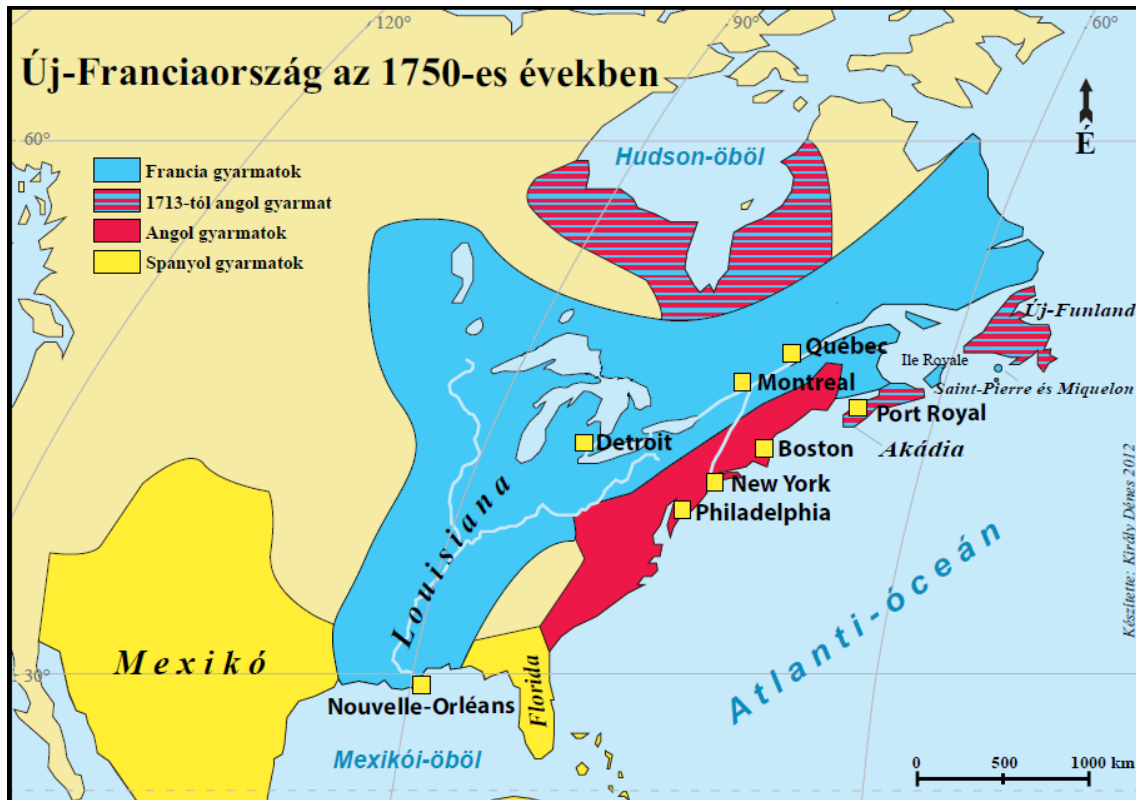
Az utrechti béke aláírása után franciáké maradt a Szent Lőrinc-folyó medencéje és a torkolatnál lévő Saint-Jean- és Cap Breton-szigetek, Kanada néven; a Nagy Tavak környéke; a Mississippi-medence Louisiana néven, amit keletről az angol és spanyol (Florida) gyarmatok, délnyugaton Mexikó határolt, nyugatról pedig nem behatárolt terület. Közép-Amerikában Saint-Domingue nyugati fele; a Francia Antillák (Saint-Christophe kivételével) és Guyana; Nyugat-Afrikában Szenegál és néhány kereskedelmi telep; az Indiai-óceánon a Bourbon-sziget (Réunion) valamint az indiai kereskedelmi telepek maradtak francia kézen. *(1. melléklet)*

Az utrechti és a párizsi béke közti időszak

Az utrechti béke megkötésekor Franciaország külkereskedelmének 18 százalékát a gyarmatokkal folytatta, de a mérleg igen aránytalan volt. A behozott áruk 27 százaléka a gyarmatokról érkezett, amelyek azonban a kivitelre szánt termékekből csak 14 százalékban részesedtek. A jóval áron alul behozott termékek felét (főleg a cukrot és a szőrmét) tovább exportálták más európai országokba. Az olyan luxus fogyasztási cikkek, mint a kávé, a kakaó és a dohány az alsóbb társadalmi osztályok körében is egyre elterjedtebbé váltak, így a

behozatalt is folyamatosan növelni kellett. Párizsban ebben az időben már több mint 300 kávézó létezett és egyre nagyobb számban lehetett hozzájutni az egzotikus termékekhez.

Új-Franciaország az utrechti békében sok területet veszített, de így is Észak-Amerika legnagyobb gyarmata maradt, ami a Szent Lőrinc-folyó jeges torkolatától, a Nagy Tavak területén át a Mississippi déli, majd hogynem trópusi klímájú deltatorkolatáig körbeölelte a tizenhárom angol gyarmatot, gátolva az Appalache-hegységen túli terjeszkedésüket. (6. ábra)

6. ábra

A gyarmatokat XV. Lajos uralma (1715-1774) alatt Jean Frédéric Phélypeaux de Maurepas vezette. Ekkor a gyarmatokról származó termékek már Franciaország külkereskedelmének több mint 50 százalékát tették ki. Új-Franciaország és az Antillák között megvalósultak az első szervezett gyarmatközi kapcsolatok, melyeknek keretében alapvető élelmiszert cseréltek cukorra és dohányra, de kizárólag a francia fennhatóságú területek között. A cukorláz miatt a rabszolga-kereskedelem is rekordokat döntött és az Antillákon szinte minden alkalmas földterületen cukornádültetvényeket létesítettek. A század közepére a francia szigeteken kétszer annyi cukrot termeltek, mint az angol részen, a pamut megjelenésével pedig még jobban megerősödött a helyi gazdaság. A francia antillái

gazdaság a cukor és a kávé nagy sikerének ellenére is hátrányban volt a külföldiekkel való kereskedést tiltó kizárólagos kereskedelmi paktum miatt.

1738-tól felfedező expedíciókat indítottak Kanada nyugati régióiba és 1743-ban eljutottak a Sziklás-hegységig. Több erődöt is kiépítettek a Winnipeg-tó környékén, és az útvonalat keresztező indián törzsekkel szövetséget kötöttek. 1739-ben az export 70 százalékát a szőrmekereskedelem adta, a többit pedig a hal és a mezőgazdasági termékek, amit Európába és az Antillákra vittek. A hétéves háború kirobbanása előtt már észrevehető volt egyfajta kanadai öntudat kialakulása. Egy angolok ellen elvesztett csata után például kiharcolták, hogy saját maguk választhassák meg a kanadai földről származó parancsnokukat, mivel az Európából érkező vezetőkben nem bíztak meg.

A király közvetlen irányítása alá tartozó Louisianában rizst, dohányt és indigót, valamint északabbra, a jelenlegi Illinois területén búzát termeltek. Megerősítették a diplomáciai kapcsolatokat a területen élő indiánokkal, akik a későbbi hétéves háború alatt a franciák mellett harcoltak és ekkor indult fejlődésnek Nouvelle-Orléans (New Orleans) is.

Új-Franciaország és a tizenhárom angol gyarmat közti demográfiai különbség az 1750-es évekre még nagyobbá vált. Mikor a francia telepesek száma épphogy meghaladta az 50 000 főt és hadseregük létszáma a négy és fél ezret, az angolok már 1 500 000-en voltak és 60 ezres hadsereggel bírtak. A franciák, felismerve hátrányukat, gyorsan erődítmények építésébe kezdtek és szövetkeztek a terepet jól ismerő indián törzsekkel.

A XVIII. század elején az Afrika nyugati partjain lévő francia kereskedelmi telepekről, ahol akkoriban virágzott a rabszolgapiac, évente 5-6 ezer rabszolgát adtak el.

A XVIII. század elején az Indiai-óceán legjelentősebb telepe a Bourbon-szigeten volt. A sziget gazdagságát elsősorban a kávé- és cukornádültetvényeknek köszönhette, majd később megjelent az állattenyésztés is. 1715-ben elfoglalták a hollandok által felhagyott Mauritius-t is, amit a franciák Ile de France-nak kereszteltek át. A szigeten megalapították Port-Louis-t, amiből a társaság fővárosát kívánták létrehozni. Hatalmas tengeri bázist alakítottak ki, hajógyárat és katonai erődítményeket építettek, valamint a város működéséhez elengedhetetlen üzletek, kórházak, csatornák és iskolák is épültek. 1742-ben az újonnan felfedezett Seychelle-szigeteket is hozzácsatolták a gyarmatokhoz, de hivatalosan csak 1756-ban kerül a király tulajdonába.

Ázsiában ebben az időben összefüggő francia gyarmat nem létezett, csak néhány kereskedelmi telep az indiai partokon. Fontos szerepet játszott a francia indiai gyarmatok fejlődésében Joseph-François Dupleix, a Kelet-indiai Társaság akkori vezetője, aki az 1750-es években diplomáciai kapcsolatai révén kiterjesztette a francia befolyást az egész, akkoriban 35 millió főt számláló Dekkán-fennsíkra. Indiából több expedíciót is szervezett Indokínába, ahol kereskedelmi telepeket létesített. Ez azonban csak rövid idejű siker volt, mert az angolok nem nézték jó szemmel a francia terjeszkedést és a folytonos fenyegetések miatt a Kelet-indiai Társaság saját haszonra való kereskedés vádjával leváltotta Dupleixet. Az új kormányzó békét kötött az angolokkal, amiben kimondták, hogy minden szárazföldi területfoglalásról lemondanak, csak a kikötőket és kereskedelmi telepeket tartják meg.

A hétéves háború

A hétéves háború 1756-ban tört ki Európában a porosz – angol és a Habsburg – francia – orosz hármass szövetség közt, aminek célja Poroszország megnövekedett hatalmának megsemmisítése volt. A gyarmatokon azonban már 1754 óta folytak a harcok az angolok és a franciák közt. Új-Franciaországban a háború elején még ellenálltak a támadásoknak, sőt még több győzelmet is arattak a hétszeresére duzzadt angol túlerővel szemben, de az angolok Pitt tábornok vezetésével megfordították a háború menetét. 1759 nyarán egy hatalmas angol armada kötött ki Québec kapujában, a Szent Lőrinc-folyó torkolatánál, és megkezdték az ostromot. Fokozatosan körbevették a várost, a környező falvakat felégették és szeptemberben Québec kénytelen volt kapitulálni, majd nem sokkal később Montréal is. Kanada így teljes egészében angol kézre került, de az ott élő franciák megtarthatták vagyonukat és szabadon gyakorolhatták a vallásukat.

Az angolok blokád alá vették a Francia Antillákat, ami ellehetetlenítette a szigetek Franciaországgal való kapcsolatát. Sorozatos támadások után végül 1760-ban az angolok elfoglalták Guadeloupe-ot, majd 1762-ben Martinique-ot is. Az Indiában megmaradt néhány francia telepet az angolok számbeli fölényüknek köszönhetően könnyen felszámolták.

A párizsi béke

A hétéves háború 1763. február 10-én a párizsi béke aláírásával ért véget. Ez az európai területváltozásokon kívül nagyban érintette a gyarmatok határait is. Az angolok jó feltételekkel néztek a tárgyalások elébe. Québecet elfoglalták, a Francia Antillák két

legnagyobb szigetét, Guadeloupe-ot és Martinique-ot megszállták, valamint 1761-ben megsemmisítették Pondichéry-t, a franciák legfontosabb indiai telepét is. A franciák Louisianán (ami a 13 amerikai angol gyarmatot gátolta a nyugati terjeszkedésben), egy-két kisebb szigeten és Szenegálon kívül az összes gyarmati területüket elvesztették.

A franciák csak az egyetlen megmaradt értékes területüket, Louisianát tudták felajánlani a tárgyalásokon. Dönteniük kellett tehát, hogy a közép-amerikai szigeteket, vagy Új-Franciaországot kéri-e érte cserébe. Sok Amerikában szolgált angol hivatalnok már ekkor beszámolt egyfajta új amerikai öntudat megszületéséről és az anyaországtól való függetlenedés vágyáról. A francia gyarmat volt a legfőbb fékezőereje ezeknek a függetlenedési mozgalmaknak, mivel az angol flotta és hadsereg nélkül védtelenek maradtak volna, ezért szükségük volt Angliára. Franciaországban azonban kevés embert érdekelt Québec sorsa, és elsősorban inkább a cukrot termelő szigetek visszaszerzését szerették volna elérni.

A békeszerződés aláírása utáni változások a francia gyarmatokon:

- Az angolokhoz került a Mississippi-folyó bal partja és Kanada teljes területe, kivéve Új-Fundland egy részét és Saint-Pierre és Miquelon-t. New Orleans és környéke a spanyol gyarmatokhoz lett csatolva.
- A Kis-Antillákon Franciaország visszakapta Guadeloupe-ot, Martinique-ot és Sainte-Lucie-t, valamint Saint-Domingue nyugati felét is megtartotta (későbbi Haiti), amit a háború alatt is végig megőriztek. Anglia viszont megszerezte a franciáktól Saint-Vincent-et, Dominikát, Tobago-t és Grenade-ot.
- Dél-Amerikában megtartották Guyanát.
- Afrikában a szenegáli Gorée-sziget kivételével Franciaország az összes területét elvesztette.
- Indiában, az 1749. év után megszerzett összes területüket feladták, így csak néhány korábbi kereskedelmi telepük maradt, de onnan is minden katonai egységet ki kellett vonniuk.
- Európában visszakaptak az angoloktól egy szigetet Bretagne déli részén, ahova a Kanadából elmenekült francia telepesek egy része költözött.

Ezzel a kompromisszumos békével egyik fél sem volt teljesen megelégedve. Az I. Ferenc óta épített gyarmati birodalom nagy része odaveszett, de az angolok célja nem valósult meg. A francia armada és a kereskedelmi flotta megmaradt, sőt a franciáknak Észak-Amerikában az egyetlen komolyabb bevételt jelentő halászerületeket is sikerült megőrizniük.

Afrikában csak egy kis kikötőváros maradt a franciák kezén, de stratégiaiilag ez volt a legfontosabb létesítményük, mivel a rabszolgákat innen szállították a többi gyarmatra; a Kis-Antillákon pedig visszakapták Guadeloupe-ot és Martinique-ot. Ez a két sziget és Saint-Domingue együttesen a francia külkereskedelem 20 százalékát tették ki.

Az újjáépítés és az amerikai függetlenségi háború

A franciáknak ugyan nem kellett leszerelni a hadiflottájukat, de a több éves háborúskodás után csak kevés hajó maradt épségben. Étienne-François de Choiseul, XV. Lajos miniszterelnökének egyik első lépése volt a hadiflotta újjáépítése. A telepéseknek nagyobb önállóságot adott és megszervezte a szigetek hatékonyabb katonai védelmét is. Felszámolta a két nagy kereskedelmi társaságot és így a teljes megmaradt gyarmatbirodalomra kiterjesztette a király közvetlen hatalmát.

A párizsi békében a spanyolokhoz került Louisianában a lakosság fellázadt és 1768-ban egy független köztársaságot alapítottak (még az USA előtt), a francia korona alá való visszakerülés céljából. Choiseul nem küldött segítséget, mert nem akarta megsérteni a szerződést, így a spanyoloknak kilenc hónappal később sikerült visszafoglalniuk a területet. Louisiana új spanyol kormányzója az Akádiából elűldözött franciákat New Orleans környékére telepítette le, így a franciák továbbra is többségben maradtak a korabeli ötezer fős városban.

A Francia Antillák szigeteinek az utrechti béke óta külön-külön kormányzója és saját vezetése volt. Itt a franciáknak két problémával kellett szembenézniük. Az egyik, hogy a helyi telepések egyre élénkebben követelték a külföldiekkel való szabad kereskedelmet, amit egy paktum tiltott. Ennek orvoslására 1767-ben két nemzetközi kikötőt nyitottak, ahol egy százalékos adó megfizetésével külföldiek is kereskedhettek, ami akkoriban is meglehetősen kedvező volt. A másik probléma a fekete rabszolgák rohamosan növekvő számbeli fölénye volt. A Karib-tengeri szigetek közül a három francia szigeten voltak a legnagyobb arányban a rabszolgák. 1750-ben Martinique-on és Guadeloupe-on egy fehérre három rabszolga jutott, Saint-Domingue-on pedig nyolc (1789-ben 450 000 fő). Ezek a világtérképen alig látható kis szigetek voltak a francia gyarmatbirodalom leggazdagabb területei. A Francia Antillák az 1789-es forradalmat megelőző 25 évben éltek gazdasági virágkorukat. A három szigettel való kereskedelem Franciaország külkereskedelmének egynegyedét tette ki. Cukornádból többet

termeltek, mint az angol gyarmatok összesen és még Angliába is exportáltak. A kávétermelésben még nagyobb fölényben voltak a franciák. Míg az angolok ugyanebben az évben 1600 tonna kávé termeltek, ami épphogy fedezte a nemzeti fogyasztásukat (30 g/fő), addig a franciák 40 000 tonna kávé exportáltak Európába és tízszer annyit fogyasztottak fejenként, mint az angolok. A trópusi szigeteken a cukornád és a kávé mellett meghatározó volt az indigó- és a pamuttermelés is, amiből az összes francia, angol és spanyol sziget közül Saint-Domingue termelte a legtöbbet. A Francia Antillákról évente több száz óriási kereskedőhajó szállította Európába az egzotikus termékeket, Afrikából pedig rabszolgákat szállítottak a szigetekre. Ennek a néha kétezer százalékos hasznot hozó háromszögkereskedelmnek a fő haszonélvezője Bordeaux volt, ami ebben az időben vált nagyvárossá.

Kanadában a francia ajkú telepesek annak ellenére is megmaradtak, hogy a francia kormányzás teljesen megszűnt, Québec városát földig rombolták és a vidéket kifosztották a háború alatt. A tizenhárom amerikai gyarmatokon kialakult megmozdulásokból tanulva 1774-ben, két évvel az Egyesült Államok függetlenné nyilvánítása előtt kihirdették a Québec Act-ot, amiben a franciáknak visszaadták az összes, 1763 előtt birtokolt jogaikat. A katolikusoknak engedélyezték a szabad vallásgyakorlást és a Kanadai Tanács egyharmadát a kanadai franciák által választott vezetők töltötték be.

Nem sokkal később, 1776. július 4-én Philadelphiában kihirdették a Függetlenségi Nyilatkozatot és megszületett az Angliától független Amerikai Egyesült Államok. Az angolok azonban ezt nem fogadták el és ezzel megkezdődtek a harcok. A franciák az Észak-Amerikába való visszatérés reményével pénzzel és fegyverekkel segítették az újonnan született államot és az 1777-es saratogai csata után a franciák hivatalosan is beszálltak a háborúba az amerikaiak oldalán. La Fayette tábornok az amerikaiakkal vissza szeretne volna foglalni Új-Franciaországot, de George Washington számára egy francia állam fenyegetésnek számított volna az új köztársaság északi határában, így ezt elutasították. A függetlenségi háború alatt az angol gyarmatokon élő királpárti telepesek közül több tízezren vándoroltak ki Kanadába, akik egy része az Ontario-tó északi partján telepedett le, a mai Toronto környékén. A Québec közvetlen szomszédságában fekvő terület később az angol Kanada központjává vált.

A franciák által fegyverrel és katonai erővel is támogatott háborút 1783. szeptember 3-án a Versailles-i békeszerződés zárta le, amiben Anglia hivatalosan is elismerte a független

Amerikai Egyesült Államokat. A szintén az amerikaiak oldalán harcolt spanyolok megtartották Floridát, a franciák pedig visszakapták a Mississippitől nyugatra fekvő területet. A szerződésben megerősítették Saint Pierre és Miquelon, valamint Új-Fundland nyugati partvidékének francia fennhatóságát. A békeszerződés Észak-Amerikán kívül a világ más területein is hozott kisebb változásokat. A Kis-Antillákon a franciák visszaszerezték Saint-Lucie-t és Tobago-t, de elvesztették Grenade-ot, Saint-Vincent-et, Saint-Christophe-ot, Dominikát, Nevis-t és Montserrat-ot. Indiában az angoloktól visszaszerezték a hétéves háborúban elvesztett kereskedelmi telepeiket, Afrikában pedig Szenegált.

A francia forradalom és Napóleon

A forradalom előzményei

1763 óta a franciák legnagyobb hasznot hozó gyarmatai a Francia Antillák és az indiai-óceáni szigetek voltak. Ezek a szigetek gazdagságukat a különböző ültetvényeknek köszönhették, ahol kivétel nélkül rabszolgamunkával termeltek. Ez teljesen ellentétben állt a francia értelmiség körében akkoriban uralkodó szemlélettel. Az 1789-ben kikiáltott Emberi Jogok Nyilatkozata, amit a francia forradalom nagy vívmányaként tartottak számon, megfeledezett a rabszolgák emberi mivoltáról és ezzel együtt az emberi jogokról is. Ugyancsak ellentmondásos, hogy míg ebben az időben a francia közvélemény élesen gyarmatellenes volt, a gyarmati területek 1789 után még tovább gyarapodtak.

Ahhoz, hogy értsük a francia forradalom után a gyarmatokon lezajlott történeteket, röviden beszélni kell az akkori társadalmi helyzetről. A XVIII. század folyamán a felszabadított színes bőrű rabszolgák megjelenésével egy új társadalmi réteg alakult ki, akiknek a száma rohamosan növekedett. Az Emberi Jogok Nyilatkozatának kihirdetése után szabad francia állampolgárként jogosan követelheték ugyanazokat a jogokat, amik a fehér társaiknak jártak. Gazdaságilag nem szenvedtek hátrányt, hiszen néhány gazdag színes bőrű földbirtokos ugyanúgy tartott rabszolgákat, sőt korabeli feljegyzésekből tudjuk, hogy néha még kegyetlenebbül is bántak velük, mint a fehérek. Becslések szerint a gyarmatokon lévő földek egyharmada és a rabszolgák negyede a szabad színes bőrűek, vagy az akkori elnevezésük szerint a „félvérek” tulajdonában volt. A fehérek azonban továbbra is megvetették őket, így a politikai életben semmilyen szerepet nem kaptak. A „félvérek” minél jobban gazdagodtak, annál nagyobb ellenszenvet váltottak ki a fehér birtokosok körében. Az

1767. évtől érvényben lévő, Choiseul által hozott rendelet szerint a „félvérek” nem tölthettek be semmilyen köztisztviséget, és nem lehettek ügyvédek, sebészek, orvosok, stb., valamint a katonaságnál is legfeljebb a másodtiszti rangig juthattak. Büntették őket azért, ha a „Monsieur” vagy a „Madame” megnevezést használták magukra, ha egy asztalnál ettek a fehérekkel, ha a fehérek mintájára öltözködtek, illetve ha udvaroltak egy fehér lánynak. A forradalom évére a társadalmi szakadék az egyre növekvő számú és egyre gazdagabb „félvérek” és a fehérek között még jobban megnőtt. A gyarmatokat reprezentáló parlamenti képviselők a rabszolgaság fenntartását támogatták, de a francia közvélemény egyre inkább ellenezte a rabszolga-kereskedelmet. 1789 után a gyarmatokon lázadások törtek ki az európaiak ellen. A Feketék Barátja nevű szervezet pedig a parlamentben küzdött az Emberi Jogok Nyilatkozatának gyarmatokra való kiterjesztéséért. Végül elérték, hogy szavazati jogot kapjanak a szabad szülőktől született színes bőrűek, de hivatalos okmányok híján az érintettek csak pár százaléka tudta igazolni szabad származását. Ez az új törvény tehát nem oldotta meg a szabad színes bőrűek problémáját.

Napoleon uralma és az első gyarmatbirodalom összeomlása

Francia Antillák

A színes bőrűeket, annak ellenére, hogy politikailag nem volt hatalmuk, a számbeli fölényük igen jelentőssé tette. Saint-Domingue-on a francia forradalom idején egy fehérre tizenhat fekete jutott, a többi szigeten ez az arány „csak” 1/8-ad volt. Saint-Domingue-on a rabszolgákkal való kegyetlen bánásmód miatt lázadás tört ki, ahol egy éjszaka alatt 50 ezer rabszolga fogott fegyvert, felégették a cukornád- és kávéültetvények negyedét valamint több ezer fehéret lemészároltak. A nyomás hatására, a francia gyarmatok közül elsőként felszabadították a szigeten élő

rabszolgákat. A Saint-Domingue-on történet hallatára a parlament 1794-ben eltörölte a rabszolgaságot és állampolgárságot adott minden gyarmaton élő embernek. A vezetők azt remélték, hogy a felszabadított rabszolgákat az angolok ellen tudják fordítani.

7. ábra

A Francia Antillák gazdagságát ábrázoló festmény (gyarmati világkiállítás, 1931)

Napóleon hatalomra lépése után, 1802-ben újra bevezette a rabszolgaságot, aminek a híre eljutott Saint-Domingue-ra, ezzel újabb felkelést eredményezve. A sorozatos felkelések után végül 1804. január 1-jén megszületett a független Haiti Köztársaság, az első olyan állam, ami nem a telepések, hanem a bennszülöttek, illetve a volt rabszolgák vezetésével alakult.

Az angolok Napóleon trafalgari veresége után blokád alá vették a Francia Antillák két másik jelentős szigetét. Hosszú ostrom után 1809-ben elfoglalták Martinique-ot, 1810-ben pedig Guadeloupe-ot.

Guyana

A 1793-as rabszolgaság eltörléséről szóló törvény Guyanában csak három évvel később lépett életbe, de a volt rabszolgákat alulfizetett kényszermunkával továbbra is dolgoztatták. A rabszolgaság újbóli bevezetése itt gond nélkül lezajlott. A következő években az új cukornád- és kávéültetvényeknek hála gyors gazdasági növekedésnek indult a gyarmat, de 1809-ben az angolok oldalán harcoló portugálok behajóztak Cayenne-be és elfoglalták Guyanát.

Észak-Amerika

Napóleon 1803-ban 15 millió dollárért eladta Louisianát az Egyesült Államoknak, a pénzt pedig az angolok elleni háború finanszírozására fordította. Az Egyesült Államok ezzel a vétellel megduplázta korabeli területét. A többségében francia telepések által lakott új állam első elnöke még francia volt, de hamar megkezdődött a lakosság amerikanizációja és az akkori franciák leszármazottjai mára már teljesen asszimilálódtak.

Indiai-óceán

Az Indiai-óceánon a legjelentősebb gyarmati terület Madagaszkár, Ile de France (Mauritius) és Réunion (korábbi Ile Bourbon) volt, ami Napóleon idejében kapta a nevét. Ezek a szigetek igen nagy távolságra voltak Franciaországtól, ami jelentősen megnehezítette a kapcsolattartást. Míg a Francia Antillákra 5-10 hétig tartott csak az út, ide 5-10 hónapot kellett számolni, emiatt a forradalom eseményeiről és a rabszolgaság eltörléséről itt csak egy éves késéssel értesültek. A királpárti birtokosok azonban hallani sem akartak a rabszolgák felszabadításáról és minden köztársasági küldöttet elzavartak. Az 1802-től újra visszaállított rabszolgaságot örömmel vették tehát tudomásul, az angolokkal való tengeri harcok azonban

megnehezítették a kereskedelmet. Szenegál elvesztése és Fokváros angol kézre kerülése ellehetetlenítette az anyaországgal való összeköttetést, így 1810-ben az angolok könnyen elfoglalhatták Ile de France-ot és Réunion-t. Egy évvel később a franciák a Madagaszkáron lévő utolsó kereskedelmi telepüket is feladták, ezzel az első gyarmati birodalom teljesen megsemmisült.

A francia térképészet virágkora

Míg a XV. – XVI. században a térképészet fő központjai Itáliában és Németalföldön voltak, addig a XVII. és a XVIII. században Franciaország vált a fejlődés központjává. Ebben a két évszázadban nagy előrelépések történtek a csillagok állásának és a Föld formájának megismerésében. A térképészet ezeket az ismereteket felhasználva fejlődött, kielégítve az állam védelmi, vagy igazgatási célokból egyre pontosabb térképek iránti igényét.

A XVII. század közepére a térképészet már valós résztudománnyá vált és a tudományfejlődés felnőttkorába lépett. A térképek már valós topográfiai méréseken alapultak és a korábbi oldalnézetes és képi térképábrázolások helyett már pontos geometriai formákat alkalmaztak. A rézmetszet elterjedésével a többszörösítés is gyorsabbá vált. A korabeli topográfiai térképek szinte kivétel nélkül katonai megrendelésből készültek, hiszen a megváltozott hadi stílus megkövetelte a terep pontos ismeretét. A középkori nyílt színterű csaták során a terep ugyanis nem játszott nagy szerepet az ütközet kimenetelében, de a taktika változásával és a haditechnika fejlődésével egyre fontosabbá váltak a terepviszonyok ismerete, hiszen az ágyúkat például nem tudták akármilyen meredek úton felvontatni. Ezeket a térképeket azonban kézzel rajzolták, hiszen titkos iratokról volt szó, amit nem sokszorosíthattak. A XVIII. század első felében királyi megrendelésre megszülettek a kadasztrális térképek, hogy az adózás érdekében pontosan ismerjék a tulajdonviszonyokat. Ezek a térképek azonban a polgári használathoz túl nagy méretarányúak voltak és csak az ország területének nagyon kis részét fedték le.

A XVII. századi Franciaországban virágzott a tudományos élet, ami a térképészet fejlődésének jó táptalaj volt. 1666-ban Colbert megbízására megalapították a párizsi Tudományos Akadémiát, 1677-ben a Cassini család pedig királyi megbízásra felépíttette a Párizsi Obszervatóriumot. Ettől kezdve a francia térképek kezdőmeridiánját az új csillagvizsgáló jelölte ki. Ezek az új intézmények nagy fejlődést hoztak a

természettudományok területén. A csillagászat fejlődése lehetővé tette a konkrét földi pontok szélességi és hosszúsági fokának pontos megállapítását, ami a hajósok tájékozódását segítette, a geodéziai kutatások pedig lehetővé tették a Föld pontos alakjának meghatározását. A katonaság megnövekedett térképigényének kielégítésére 1688-ban megalapították a francia hadsereg térképészeti intézetét. Ide gyűjtötték össze a történelmi térképeket és katonai beszámolókat, valamint a térképész-hadmérnökök itt készítették a hadászati szempontból fontos topográfiai térképeket.

A Cassini-térkép

A XVIII. századra a latin után a francia nyelv lett a térképészet és általában a tudományok közös nyelve. Ekkor készült a kor egyik legprecízebb tengerészeti térképe, a Neptune Francois (1763), ami rendkívül részletesen ábrázolta a francia partszakasz egészét, feltüntetve az összes kikötőt, öbölt, hasadékot, homokzátonyt, a part domborzatát és a tengerfenék mélységét is. Az évszázad legnagyobb térképészeti eseménye azonban a teljes

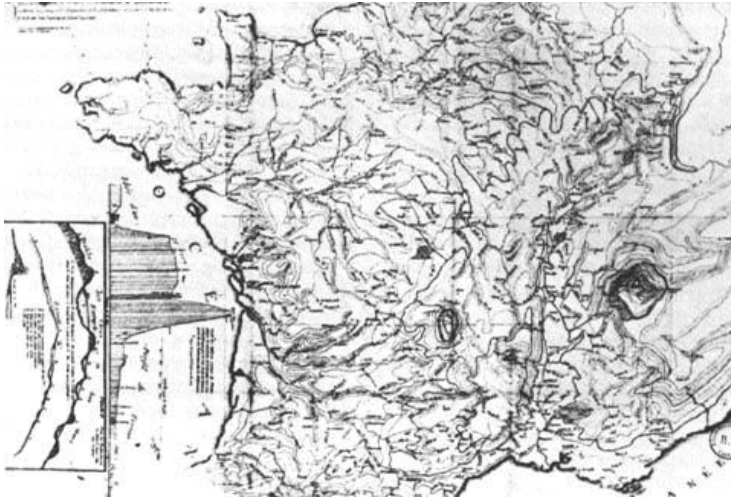
8. ábra

Lyon (balra) és Grenoble (jobbra) környékének ábrázolása a Cassini-térképen. A két terület közti, majdnem 1000 kilométeres magasságkülönbséget nem igazán lehet érzékelni.

országot ábrázoló, polgári topográfiai térkép elkészítése volt. Hivatalos neve „Carte géométrique de la France”, de legtöbbször készítőjéről csak Cassini-térképnek hívják.

Franciaország háromszögelési felmérését 1714-ben a csillagvizsgáló alapítójának fia, Jacques Cassini kezdte meg és csak ötven évvel később fia, César-Francois Cassini fejezte be, és elkezdte a topográfiai felméréseket, azonban még a befejezése előtt meghalt. A felméréseket csak a fia, Jean-Dominique Cassini tudta befejezni. A háromszögelés során összesen ezer elsőrendű háromszögelési pontot jelöltek ki az országban, ami segítségével megkezdődhettek a topográfiai felmérések, amik 1756-tól 1789-ig tartottak. A térkép összesen 180 szelvényből áll, amiből 154 darab 104 x 73 cm nagyságú szabványméretű, a maradék 26 pedig kisebb méretű és szabálytalan formájú. A szelvények négy sarkán jelölték a párizsi kezdőmeridiántól való távolságot, ami segíti az azonosítást. A térkép méretaránya 1/84600 francia öl (1,624 m), és az elsőrendű mellett a másodrendű háromszögelési pontok precízen kiszámolt helyeit is ábrázolják. A térkép publikálása 1757 és 1790 közt zajlott le, majd a legtöbb szelvényt 1815-ben egy frissített formában újra kiadták. Szavoja és Felső-Szavoja megyék nem kerültek feltérképezésre, mert abban az időben nem Franciaországhoz tartoztak, valamint Korzika is kimaradt a felmérésből. A térkép nagy előnye, hogy egységes és a háromszögelési hálózatnak köszönhetően igen pontos volt. Ez volt az első olyan dokumentum, ami Franciaország összes földrajzi helynevét összegyűjtötte és az egész királyságról egy összetett képet nyújtott. A XX. századig ez volt az egyetlen nagy részletességű, kifejezetten polgári célra készült topográfiai térkép, ami az egész országot ábrázolta. A térkép gyengepontja a nem túl kifejező lendületcsíkos domborzatábrázolás és a másodrendű utak hiánya volt. Cassini térképét még két felmérés követte: az 1866-ban befejezett katonai felmérés térképe és a XX. század folyamán elkészült új „Carte de France”.

A XVIII. század végére a térképészet központja Németországba került át, és fő problémája a megfelelő domborzatábrázolás megtalálása volt. A korábbi madártávlati ábrázoláshoz képest a Cassini-térképen lévő megoldás (8. ábra) már nagy előrelépést jelentett, mert legalább nem takarta el a hegyvonulatok mögötti tartalmat. Magyarországon Mikoviny Sámuel volt ennek az eljárásnak az alkalmazója. Ez a módszer azonban továbbra sem adott valós információkat a magasságról. A domborzat a legtöbb helyen csak völgyekre és magaslatokra van osztva, ami közt lendületcsíkok jelölik a meredek hegyoldalt. A Grenoble térségét ábrázoló képen lévő 1600 méter magas hegyek ezért ugyanúgy néznek ki, mint a Lyon melletti 200-400 méteres dombok.

9. ábra
Az első szintvonalas térkép

A XVIII. század végére a csíkozás mellett megjelent a szintvonalas ábrázolás is. 1791-ben egy francia térképész, Jean-Louis Dupain Triel elkészítette Franciaország első szintvonalas térképét (9. ábra), de a csíkozást továbbra is sűrűn alkalmazták. A szintvonalak ugyanis nem mutatták elég szemléletesen a lejtőviszonyokat, ami a katonaság

számára nagyon fontos volt. A két módszert aztán együtt kezdték el alkalmazni és különböző tudományos alapokra helyezett szabályokat alkottak az egységesítés érdekében., mint például a negyedelési törvény.

A gyarmatok újraéledése

Napóleon bukása után az 1814. május 30-án aláírt párizsi békében a gyarmat nélkül maradt Franciaország visszaszerezte az 1792-ben érvényes európai határait és a gyarmatainak nagy részét.

Amerikában visszakerült a franciákhoz Guadeloupe, Martinique, Guyana és Saint-Pierre és Miquelon. Egy nemzetközi nyilatkozatban kimondták, hogy Haiti visszakerülhet Franciaországhoz, ha erről a haiti nép így dönt. Ez azonban nem történt meg és végül csak X. Károly fogadta el hivatalosan is a Haiti Köztársaságot, a földjeiket elvesztő birtokosoknak fizetendő kártérítés ellenében.

Az Indiai-óceánon Mauritius (Ile de France) és a Seychelles-szigetek megmaradtak angol kézen. Réunion (Kiegyezés) a Bourbon család trónra való visszatérésével visszakapta régi nevét, így újra Ile Bourbonnak hívták. Franciaország visszakapta az összes volt afrikai területét, Indiában pedig a kereskedelmi telepeit.

Az új gyarmatok

Algéria meghódítása

Az 1820-as években Franciaország fel szeretne volna éleszteni az előző évtizedekben háttérbe szorult Földközi-tengeri kapcsolatait. Ennek érdekében Marokkóval és Tunéziával szabadkereskedelmi megállapodást kötöttek. Egyiptomban számos francia tudós, tanító tevékenykedett, iskolákat, kórházakat alapítottak, együttműködtek az egyiptomi hadsereg modernizációjában és még a katolikus rendek is szabadon működhettek.

Algériában a Napóleon ideje alatt felhagyott kereskedelmi telepeket újraépítették, és az évszázadok óta tartó kalóztámadások elleni harc céljából több partszakaszon erődöket emeltek. Az algíri dejjel azonban megromlottak a kapcsolatok. Napóleon tartóztatásait harminc évvel a kölcsön után sem fizette meg vissza a francia állam, ráadásul az egyik Algériában lévő kereskedelmi telepükre katonákat küldtek és erődítmény építésébe fogtak, ezzel megszegve az algírokkal kötött megállapodást. A dej magához hívatta a francia konzult, hogy magyarázatot követeljen a királytól, de ezt a konzul a muzulmánokat gyalázza visszautasította. A dej ezen feldühödve egy legyezővel megcsapkodta a konzult. A király személyes sértésnek vette ezt a diplomáciai incidenst és egy ultimátumban a dej bocsánatkérését követelte. Ennek visszautasítása ragyogó alkalom volt a casus bellire, Franciaország 1827-ben blokád alá is vette Algír városát. A blokád három évig tartott, majd végül 1830-ban lerohanta Algír városát, ami húsz nap ostrom után kapitulált. Rögtön a város elfoglalása után a francia kormányzó konkrét tervekkel állt a király elé. Gyarmatosítani akarta Algériát, ahol kávé, cukornád és indigó ültetvényeket akart telepíteni és francia telepésekkel szándékozta benépesíteni. 1834-ben önálló kormányt alakított Algériában, ami kizárólag a Hadügyminisztériumtól függött. Az elején komolyabb nehézségek nélkül terjeszkedtek, de Marokkó határában az Abd el-Kader emír által vezetett arab állam ellenállt a franciáknak és partizán mozgalmával fenyegette őket. I. Lajos Fülöp király ezért 1841-ben háborút indított ellenük, amit 1847-ben megnyertek, Abd el-Kadert pedig Franciaországban bebörtönözték. Algéria meghódítása ezzel befejeződött.

Algír környékén ekkorra a fehérek már 109 ezren voltak, aminek a fele francia a másik fele pedig egyéb európai származású volt. Az országot civil- és katonai területekre osztották, és egy 1847-ben kiadott rendeletben kimondták, hogy Algériára nem vonatkoznak a régi

gyarmatokra érvényes kereskedelmi paktumok, így szabadon kereskedhettek, az ország irányítását pedig francia mintára alakították ki.

Fekete-Afrika, Indiai- és Csendes-óceán

A franciák a szenegáli telepekről kiindulva keleti és déli irányba terjeszkedtek. Az 1821-ben megalapított Francia Földrajzi Társaság irányításával rengeteg afrikai felfedező expedíció indult ebben az időben. Afrikában a XIX. században nagyjából ugyanaz a jelenet játszódott le, mint a XVI.- XVII. századi Amerikában. Először felfedező expedíciókat indítottak a kevésbé ismert belső területek felé, majd telepeket hoztak létre és misszionáriusokat küldtek a helyiek megtérítésére. Néhány kereskedő kivételével azonban igazi telepések nem érkeztek ide. A Madagaszkár és Mozambik közti tengeren elfoglalták Mayotte-ot és a Comore-szigeteket, a Csendes-óceánon pedig többek között Wallist és Futunát és Tahitit vonták protektorátus alá. Az óceániai kis szigetek kormányzását a misszionáriusokra bízta, akik a második világháborúig igazi teokratikus rendszert alakítottak ki.

A Második Köztársaság kikiáltásától III. Napóleon bukásáig

A XIX. század első felében a gyarmatokat két kategóriába lehetett osztani. Az ültetvényes gyarmatokon továbbra is létezett a rabszolgaság, szavazati joguk a parlamentben csak a gazdag földbirtokosoknak volt. Ilyen gyarmatok voltak Martinique, Guadeloupe, Guyana és Réunion. Az újonnan szerzett gyarmatokat ezzel szemben királyi rendeletek alapján egy helyi kormányzó irányította és a telepések francia állampolgárok voltak.

Eközben 1848-ban újabb forradalom tört ki Franciaországban, aminek következtében a Bourbon-ház uralma végleg véget ért és helyébe a II. Köztársaság lépett. Az új alkotmányban végleg eltörölték a rabszolgaságot, aminek folytán a felszabadított rabszolgák egy része fellázadt a fehérek ellen és nagy részük a városokba menekült a kényszermunka elől. Ekkor jöttek létre a nagyvárosok nyomortelepei, amik a mai napig jelentős szociális problémákat okoznak. A rabszolgaság eltörlése mellett a gyarmatok irányítását is átszervezték. Megszűnt a kormányzói tisztség, helyette a gyarmatok képviselőket küldhettek a parlamentbe, valamint az

összes gyarmat adminisztrációját franciaországi mintára szervezték át. Ebben a korban hasonlított a legjobban a gyarmatok státusza a mai tengeren túli megyékéhez.

III. Napóleon reformjai

A köztársaság 1852-ben történt bukása után, III. Napóleon uralkodásával kezdetét vette a Második Császárság. III. Napóleon reformjai gazdasági téren rengeteg változást és nagy fejlődést hoztak a gyarmatokon. Algériában megépült az első vasút és a gyarmatokon lévő ipar is sokat fejlődött. A franciák 1860-ban egy szerződést kötöttek az angolokkal, amiben engedélyezték a két hatalom gyarmatai közti kereskedelmet. Így a királyság korabeli gyarmati időszak a korábbi 1848-as törvényekben eltörölt rabszolgaság és a szabad kereskedelem bevezetésével végérvényesen véget ért. III. Napóleon első területszerzése 1853-ban Új-Kaledónia Franciaországhoz csatolása volt.

A XVIII. század végén feltalált gőzhajók elterjedésével szükségessé vált a francia hadiflotta megújítása is. III. Napóleon hatalmas hajóépítésekbe kezdett és fejlesztette a vas- és fémipart, aminek köszönhetően 1870-re a teljes hadiflotta gőz meghajtásúvá vált. A kereskedelmi flotta ehhez képest lassabb ütemben fejlődött, de így is a nála ötször nagyobb angol flotta után, a világ második legnagyobbika volt. Az angol tengeri társaságok mintájára 1851-ben megalapították a birodalmi Tengeri Postát (Messagerie Maritime), ami a Földközi-tengeri és az indokínai postai szolgálatot biztosította. Az 1861-ben alapított Általános Transzatlanti Társaság feladata pedig a francia atlanti-óceáni kikötők, valamint az Egyesült Államok és a Francia Antillák közti tengeri összeköttetés fenntartása volt.

Indokínai terjeszkedés

Az indokínai hódítások 1858-ban kezdődtek, amikor a keresztény misszionáriusokat üldöző vietnámi király ellen hadjáratot indítottak. 1862-re elfoglalták a Mekong folyó torkolatát, egy évre rá pedig Kambodzsát is protektorátus alá vonták. Expedíciókat indítottak a Mekongon egy Dél-Kínába vezető folyami kereskedelmi út felkutatására, melynek célja egy „francia Hong Kong” létrehozása volt. A folyó felső szakasza azonban hajózhatatlannak bizonyult, így a gyarmati fővárost Észak-Vietnámban a Vörös-folyó torkolatánál építették fel. Ez lett aztán Vietnám fővárosa, Hanoi.

Indiai-óceán

III. Napóleon 1862-ben szabad kereskedelmi egyezményt kötött Madagaszkárral és helyi konzulátust alapított. Fontos célja volt az Afrika keleti részén való terjeszkedés annak érdekében, hogy az angol túlerővel szemben az Indiai-óceánon is fel tudja venni a harcot. Réunion szigetére ebben az időben érkezett körülbelül 100 ezer indiai hindu, akik a hiányzó munkaerőt voltak hivatottak betölteni. Az indiaiak a keresztény hitre való áttérésük ellenére is sok hindu szokást megőriztek és ma ők alkotják a helyi lakosság egy harmadát.

Fekete-Afrika

Szenegálban a rabszolga-kereskedelem teljes felszámolása után az egyetlen hasznot hozó termék a földimogyoró maradt, melynek mennyiség az 1870-ben termesztett 9 ezer tonnához képest a XX. század első felére már 400 ezer tonnára növekedett. Bordeaux-ban egy olajkészítő üzemet is építettek, ezzel az örök rivális, Marseille olajmonopóliumát akarták megtörni. 1865-ben Szenegál nyugaton a Szenegál folyó mentén nagyjából a mai Maliig tartott, az óceán partján pedig Saint-Louis-tól Dakarig terjedt ki. Szenegál ekkor a helyi törzsfőnökök formális fennhatósága alatt álló, adófizetési kötelezettségtől mentes protektorátus volt.

Algéria

III. Napóleon algériai politikája merőben különbözött a többi tengeren túli területen alkalmazott politikától. Ezt az országot nem tekintette gyarmatnak, hanem egy olyan arab királyságnak, aminek ő az uralkodója és ahol a bennszülött arabokat ugyanaz a jog illette meg, mint a bevándorolt európaiakat. III. Napóleon uralkodásának végére Algériában 2,8 millió arab és 230 ezer európai telepes élt, valamint 76 ezer katona állomásozott.

A Második Császárság 1870-ben, a poroszok elleni sedani vereség után megbukott és kikiáltották a III. Köztársaságot. A háborút követő éhínség miatt fellázadt párizsi munkások egy évvel később megalkották a Párizsi Kommünt, ami belpolitikai viszályokhoz és a gyarmati ügyek elhanyagolásához vezetett. Az 1879-re megerősödött III. Köztársaság újra belépett a gyarmatosítási versenybe, hogy hatalmi pozícióját megőrizze és biztosítsa magának a nyersanyagszükségeit.

A második birodalom fénykora és bukása

A III. Köztársaság megalakulása óta Léon Gambetta volt az első miniszter, aki úgy vélte, hogy fel kell hagyni a III. Napóleon bukása után elvesztett Elzász-Lotaringia miatti önsajnálattal és helyette a gyarmatokra kell koncentrálni. Az ő vezetésével hódították meg Tunéziát és megkezdték az észak-szaharai terjeszkedést, ami az Arab- és a Fekete-Afrika közti összeköttetés létrehozásáért volt fontos.

A korabeli gyarmati politika másik fontos alakja Jules Ferry volt, a III. Köztársaság törvényeinek szerzője, aki a tengerentúli hódításokat pártfogolta. Az ő közbenjárására indítottak több hadjáratot is, melyek során elfoglalták a mai Vietnám és Laosz területeit, Kongót, Szudánt és Madagaszkárt. Franciaország a gyarmatokat területének valódi meghosszabbításának tekintette, ahonnan olcsó nyersanyagot importálhatnak, és amivel új piacot szerezhetnek a francia iparnak. Ennek érdekében újra törvényben mondták ki, hogy a gyarmatok csak a gyarmatosító országgal kereskedhetnek, így megszűnt az 1861-ben kivívott szabad kereskedelem. 1887-ben megalapították a Gyarmatügyi Minisztériumot és 1892-ben megalakult a gyarmati párt is, melynek tagjai a parlamentben erős nyomást gyakoroltak a kormányra a gyarmatosítást ellenző kommunistákkal szemben.

Az 1890-es évektől egészen az I. világháborúig tartó időszakban versenyfutás indult Afrika felosztásáért az európai államok között. Ebbe a versenybe a történelmi gyarmatosító nemzetek mellett (angol, francia, spanyol, portugál) a németek, majd később az olaszok és a belgák is beszálltak.

Afrikai hódítások

A franciák Afrika keleti partján 1888-ban megszerezték Dzsibutit, ami a Báb el-Mandeb-szoros feletti ellenőrzést biztosította. Ez azért is fontos volt, mert mióta az 1869-ben átadott Szezi-csatorna angol ellenőrzés alá került, a Távols-Keletre vezető új utat majdnem teljes hosszában angol területek határolták. 1893-ban elfoglalták Bénint, 1895-ben Malit, 1900-ban Csádot. 1895-ben hadjáratot indítottak Madagaszkárra, amit nagy veszteségek árán sikerült protektorátus alá vonni, ugyanis a francia sereg csaknem fele odaveszett a trópusi betegségekben. 1896-ban a gyarmati párt nyomására hozzácsatolták a szigetet a francia gyarmatbirodalomhoz és a malgas királynőt megfosztották a trónjától. Dzsibuti és Madagaszkár francia kézre kerülésével a Fokvárostól a Szezi-csatornáig terjedő, összefüggő

angol gyarmatok dominanciája oldódott. A kontinens túl oldalán lévő nyugat-afrikai francia területeket a Szaharától délre két nagy csoportba osztották. Az 1895-ben alapított Francia Nyugat-Afrika tagjait a következők alkották: Szenegál, Mauritánia, Guinea, Elefántcsontpart, Mali, Niger, Bénin és Burkina Faso. Az 1910-ben megalapított Francia Egyenlítői-Afrika pedig a mai Gabont, a Kongói Köztársaságot, a Közép-afrikai Köztársaságot és Csádot foglalta magába. Észak-Afrikában Marokkó 1912-ben tárgyalások útján francia protektorátus alá kerül, ami egyben az I. világháború előtt történt utolsó francia expanzió volt.

Óceánia és a Távol-Kelet

Óceánia területén 1885-ben foglalták el a mai Francia Polinéziát, Távol-Keleten 1887-ben Francia Indokínát, ami legnagyobb kiterjedését 1907-re érte el. Négy protektorátusból állt, ami magába foglalta a mai Vietnámot, Kambodzsát és Laoszt.

Az első világháború

A világháborúkat azért fontos megemlíteni, mert a gyarmatok kulcsszerepet játszottak a háború kimenetelében. A háború legfőbb oka a világ újrafelosztását szándékozó új Németország és a korabeli hatalmi állapotot fenntartani kívánó gyarmati hatalmak érdekkülönbségeiből fakadt. A gyarmatpolitika szempontjából az I. világháború tehát nem a terjeszkedésről, hanem a meglévő területek megőrzéséről szólt.

A háború előzményeit és lezajlását csak pár mondatban szeretném leírni. Az angolok, akik mindig az aktuális legerősebb európai hatalom ellen fordultak, 1904-ben a harminc évvel ezelőtti francia – porosz háborúban még ellenségnek tekintett franciákkal aláírták a szívélyes megegyezést, és ezzel létrejött az Entente Cordiale (Antant), amihez 1907-ben az Orosz Birodalom is csatlakozott. A Habsburg trónörökös elleni merénylet folytán kirobbant háború, a nagyhatalmak által tervezett pár hónap helyett végül négy évig tartott. A gyarmatoknak fontos szerepe abban volt, hogy nyersanyaggal és katonákkal lássák el az európai „anyaországot”. Az 1918 végén, az Antant győzelmével és 20 millió ember halálával végződött háborút az 1920-as békeszerződésekkel zárták le, amiben a franciák a Török Birodalomtól megszerezték Szíriát és Libanont, valamint a németektől Kamerunt és Togót. A francia gyarmatbirodalom ekkor éri el legnagyobb kiterjedését.

Ennek megünneplésére a két világháború közti békeidőben, 1931 nyarán Párizsban megrendezték a gyarmati világkiállítást. A világ minden táját bemutató tematikus kiállításnak hatalmas sikere volt és hat hónap alatt több mint 8 millió látogatót vonzott. Ez a nagy érdeklődés is jól mutatta azt a kötődést, amit a franciák a gyarmatok iránt éreztek a XX. század elején. Az érzelmi kötődés mellett a gyarmatok jelentették Franciaország számára a nyersanyagot az ipari fejlődéshez és olyan luxuscikkeket biztosítottak az európaiaknak,

10. ábra

Az 1931-es, Párizsban rendezett gyarmati világkiállítás egyik pavilonja

amiket helyben nem tudtak volna megtermelni. 1936-ra Franciaország teljes külkereskedelméből való részesedésük az I. világháború előtti 10 százalékról 34 százalékra nőtt.

A gyarmatosítást ellenzők tábora azonban egyre jobban nőtt, ami főleg a kommunista párt erősödésében mutatkozott

meg. A harmincas évek gazdasági válsága a tengeren túli területeken is éreztette hatását. Nőtt a munkanélküliség és ezzel együtt a szegénység, amit még az Észak-Afrikában pusztító szárazság és éhínség is súlyosbított. Ebben az időben alakultak ki Algír, Casablanca és Tunisz nyomornegyedei. Ezeknek a szerencsétlen eseményeknek következtében a gyarmati társadalom kételkedni kezdett abban, hogy az „anyaország” képes lesz-e fenntartani a gazdasági fejlődést és biztosítani a jólétet. Ezt a kételyt csak erősítette az újonnan megjelent, függetlenséget követelő nacionalista mozgalmak propagandája. Franciaország azonban nem vett tudomást ezekről a mozgalmakról, és ha kellett, akkor erővel is, de tovább folytatta korábbi politikáját.

A második világháború

A II. világháború hajnalán Franciaország egy öt kontinensre kiterjedő, 13 millió km²-es és 110 millió fős birodalommal rendelkezett, ami a Föld második legnagyobb nagyhatalma volt. Összehasonlításképpen a legnagyobb, 33 millió km² kiterjedésű brit birodalomban ugyanebben az időben 450 millió ember élt, ami az akkori világ népességének közel negyedét

tette ki. Az Antant tehát ezzel a „háttérországgal” nézett a következő háború elébe. (2. melléklet)

A nagy tengerentúli területek támogatása ellenére Németország 1940-ben elfoglalta Franciaország európai területeinek a felét, a másik fele a gyarmatokkal együtt pedig a németekhez hű Vichy kormány irányítása alá került. A Szövetségesek segítségével azonban 1943 nyarára a teljes gyarmatbirodalom visszatért a Szabad Franciaország oldalára, Indokínát kivéve, amit 1945-ben rövid időre a Japánok is megszállnak. A gyarmatok szerepe olyannyira fontos volt a háborúban, hogy a német megszállás alatt Algír volt a Szabad Franciaország szimbolikus fővárosa.

A francia dekolonizáció, vagyis a gyarmati rendszer felbomlása

A II. világháború a Szövetségesek győzelmével végződött, de a franciák gyarmatokkal való kapcsolata merőben megváltozott. Franciaország 1940-es veresége és kapitulálása végleg megrendítette a franciákban való bizalmat, valamint gyarmatellenes politikájukkal az Egyesült Államok is nyomást gyakorolt rájuk.

Az újonnan megalakult IV. Köztársaság 1946-os alkotmányában létrehozták a Francia Uniót és a volt gyarmatok tengerentúli megyékké és -területekké váltak, de a gyarmatokon élő őslakosok nagy része csak másodlagos állampolgár lett. A franciáknak be kellett látniuk, hogy a régi gyarmatpolitika már idejétmúlt és többé már nem járható út. A IV. Köztársaság megalakulásának kezdetén függetlenségi háborúk sorozatával kellett szembenéznie, ami 1947-ben az indokínai háborúval kezdődött. Technikai fölényüknek köszönhetően a franciák egy erősebb hadsereget tudtak hadba állítani, de a helyi partizán csapatok több évig elhúzták a háborút. A Kína segítségével idővel megerősödött felkelők ellen a franciák már csak az Egyesült Államok komoly pénzügyi támogatásával tudtak helyt állni. Végül 1954-ben a háború lezárását jelentő genfi konferencián felosztották Francia Indokínát, ami egyben a franciák végleges vereségét jelentette. A konfliktusok azonban tovább folytatódtak a térségben, ami 1965-ben az USA katonai beavatkozása folytán a hidegháború egyik legfontosabb eseményéhez, a vietnámi háborúhoz vezetett.

Az algériai háború

Az ötvenes években Algéria volt Franciaország legfontosabb tengerentúli területe. A mediterrán éghajlatú területet ellepték a zöldséges kertek, gyümölcsösök és szőlőültetvények, ahonnan egész évben friss áruval látták el a francia piacokat. Még a francia bor nagy részét is itt termelték, annak ellenére, hogy az őslakos muzulmánok vallási okokból nem is ihattak alkoholt. Minden Algériában letelepedett európai automatikusan megkapta a francia állampolgárságot és minden vele járó előnyt, ami tömegével vonzotta az olasz, spanyol, belga és máltai bevándorlókat. Számuk 1954-ben már körülbelül 1 millióra nőtt, míg az arabok 9 millióan voltak és többségük a válság miatt nyomorban élt. A Franciaország konyhakertjeként számon tartott országban az ötvenes években hatalmas gáz- és olajmezőket fedeztek fel, ami még jobban növelte a terület értékét. A franciák azonban nem tartották be ígéreteiket és az arabok többsége továbbra is csak másodrangú állampolgár volt a saját országában, akik nyomorban éltek. Több tízezer muzulmán hagyta el az országot, hogy a tenger túloldalán próbáljon szerencsét. A nemzeti függetlenségi és nacionalista mozgalmak egyre erősödtek, és az indokínai vereség hallatán felbuzdulva az ország több pontjában merényleteket követtek el a franciák ellen. Ezek az események vezettek 1954 novemberében az algériai háború kirobbanásához. A háború kiterjedésének megelőzése érdekében Marokkó és Tunézia 1956-ban tárgyalások útján megszerzi függetlenségét. Az Algériában tovább dúló véres háború végül 1958-ban polgárháborúhoz vezet és a IV. Köztársaság megbukik. A helyzet megoldására hatalomra hívják a két világháborúban fontos szerepet játszó Charles de Gaulle tábornokot, aki Algériában és Franciaországban megszavaztatta az új alkotmányt, ami alapján az összes francia területen élő megkapta a teljes jogú állampolgárságot. Ezzel az alkotmánnyal alakult meg a mai napig fennálló V. Köztársaság. A felkelések azonban nem értek véget és a háború az államkassza minden pénzét felemésztette. A parlamenti ellenzék és az eredetileg háborúpárti francia közvélemény is egyre inkább a békére hajlott, akár még Algéria felszabadulásának árán is. Az európai telepesek gyakran az algériai szélsőségesek merényleteinek áldozatává váltak, ami miatt 900 ezer ember települt át Franciaországba. De Gaulle, miután nem látott más kiutat, Algéria felszabadítása mellett döntött. Az ország függetlenségét 1962-ben az eviani békeszerződésben rögzítették, valamint a két ország egy gazdasági és kulturális együttműködési megállapodást írt alá, ami többek közt az olajmezők megőrzését biztosította a franciáknak. Valójában ez a megállapodás nem lett alkalmazva és 1971-ben az olajkutakat is államosította az algériai kormány, az összes ipari létesítménnyel együtt.

Az algériai háborúba minden erejét beleölt Franciaország már nem tudta fenntartani a nagy kiterjedésű, ugyancsak függetlenséget kívánó afrikai gyarmatokat. A rendszer fenntartása már több pénzt emésztett fel, mint amennyi hasznot hozott. Az V. Köztársaság a gyarmatok békés felszabadítása mellett döntött és három lehetőséget ajánlott fel a tengerentúli területek számára. Az első, hogy megőrzik jelenlegi státuszukat, a másik, hogy szorosabbra fonják a kapcsolatokat és tengerentúli megyévé válnak, a harmadik lehetőség pedig, hogy független államként belépnek egy újonnan létrehozott közösségbe. Guinea visszautasította az új alkotmányt és rögtön függetlenné vált. A többi fekete-afrikai országgal, akik a harmadik lehetőséget választották, egyenként elkezdődtek a tárgyalások és 1960-ra az összes állam megszerezte a függetlenségét. Ezek az országok azonban továbbra is szoros kapcsolatokat ápoltak Franciaországgal mind katonai, gazdasági és kulturális téren.

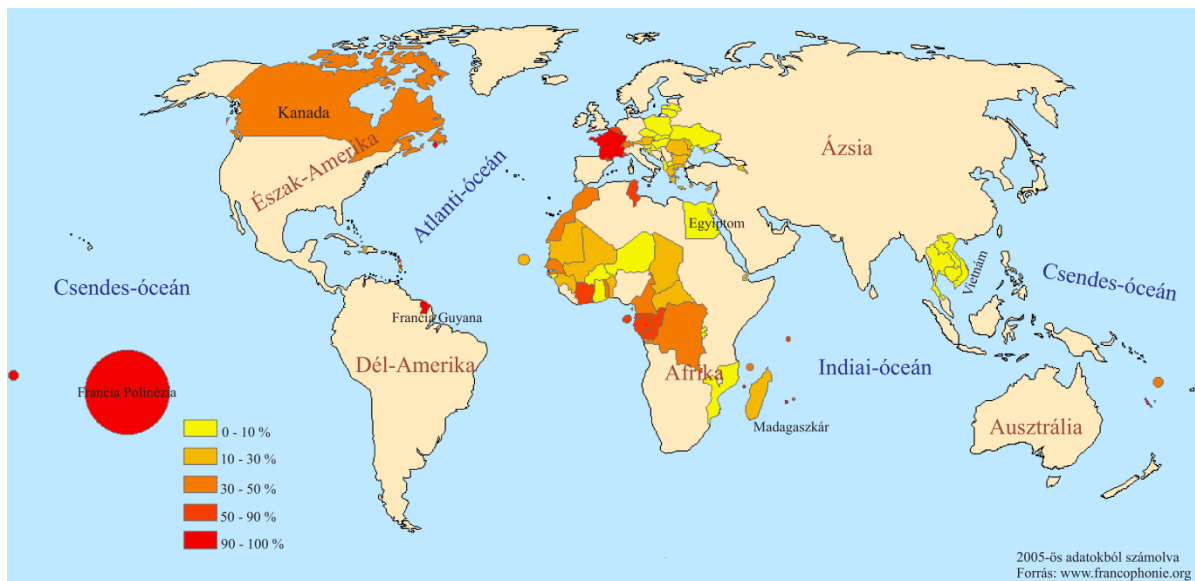
Az Afrikán kívüli területek megtartották eredeti státuszukat és ezek alkotják a mai tengerentúli megyéket és a tengerentúli területeket. Tengerentúli megyék Guadeloupe, Martinique, Francia Guyana, Réunion és egy 2011-es népszavazás óta Mayotte szigete is. Ezek a területek teljes jogú tagjai Franciaországnak, de egy népszavazással akármikor kiléphetnek. Tengerentúli területek Saint-Pierre és Miquelon, Saint-Barthélémy, Saint-Martin, Wallis és Futuna, Francia Polinézia, Új-Kaledónia és még pár kisebb lakatlan sziget, és katonai bázisok. Ezekre a területekre is ugyanazok a jogok vonatkoznak, mint a megyékre, csak az Európai Uniónak nem tagjai. A következő népszavazás a függetlenségről Új-Kaledóniában lesz 2014-ben.

A Frankofónia Nemzetközi Világszervezete

Az először az 1880-as években a geográfusok által használt frankofón kifejezés a francia nyelvet beszélők közösségét jelöli, ami használható melléknévként és főnévként is. Első esetben a francia nyelvhez kötődő kulturális, politikai és egyéb kifejezések jelzőjeként használják, főnévként pedig magukat a francia kulturális és nyelvi közösséghez tartozó embereket jelöli. Sokszor beszélnek frankofóniáról is, ami a frankofón szó összes jelentését magába foglalja. Politikai értelemben használva ez a Frankofónia Nemzetközi Szervezetét jelenti. A frankofónia 1995 óta jelentős szerepet játszik a francia külügyi politikában.

A frankofón országoknak több csoportját lehet megkülönböztetni. Vannak olyan országok, ahol a francia hivatalos nyelv; ahol a népesség nagy részének anyanyelve a francia;

ahol a kultúra vagy az adminisztráció nyelve; ahol a társadalom egy bizonyos rétege által beszélt nyelv és még sok más eset is létezik. Vannak olyan országok például, ahol a francia hivatalos nyelv, de népesség nagyon kis hányada beszéli és a mindennapi életben ritkán használt, de olyan is ahol több mint az ország lakosságának negyede beszéli, de nem hivatalos nyelv. A frankofón közösség kialakulása Európán kívül főleg a gyarmati expanzióknak köszönheti létrejöttét, Európán belül pedig főleg a földrajzi közelségre vezethető vissza. Ez a földrajzi közelség érvényes Svájcra, Luxemburgra, Monacóra és Belgiumra. A frankofóniának ez a sokszínűsége a világon csak az angol nyelvvel mérhető össze, hiszen csak ezt a két nyelvet beszélik mind az öt kontinensen, mindenféle népcsoport tagjai. (11. ábra és 3. melléklet)

11. ábra

A Frankofónia Nemzetközi Szervezetének számításai szerint a tagországaiban mintegy 200-220 millióan tudnak beszélni, írni és olvasni franciául, de ez a szám jóval nagyobb, ha az írni nem tudókat is számításba vesszük. Több olyan ország is van, amelyik nem tagja a szervezetnek, de sok franciául beszélő ember lakja. Ilyen például Algéria, ahol Franciaország után a világ legnagyobb franciául beszélő közössége él, de történelmi okokból nem csatlakoztak a szervezethez, vagy az Egyesült Államok egyes régiói, különösen Louisiana állam. Ezen kívül 2010-ben közel 120 millió ember folytatott francia tanulmányokat kéttannyelvű iskolákban, egyetemeken, vagy a francia nyelvintézetekben. A magyarországi Francia Intézet Budapesten, az I. kerületi Fő utcában található.

A Frankofónia Nemzetközi Szervezetének elődjét 1970-ben a Niamey-i konferencián összegyűlt 21 ország vezetői alapították. Mára 56 teljes jogú és 19 tagjelölt országa van, amibe Magyarország is bele tartozik, azonban a 75 ország közül a franciát beszélők aránya az ország népességéhez képest nálunk a legkisebb. A tagállamok két évente tartanak csúcstalálkozót, amin meghatározzák a következő évek célkitűzéseit. A fő irányelvek a francia nyelv és a kulturális sokszínűség megőrzésének elősegítése; a béke és az emberi jogok védelme; az oktatás és tudományos kutatás támogatása; valamint a tagországok közti együttműködés erősítése. A szervezet működteti többek közt a TV5 Monde nevű tévécsatornát, ami az egész világon sugározza francia nyelvű műsorait.

Minden évben március 20-án tartják a Frankofónia Világnapját, amit az összes tagállamban színes kulturális és nyelvi programokkal ünnepelnek meg.

Összefoglalás

Ha végigtekintünk Franciaország történelmén, akkor láthatjuk, hogy európai nagyhatalmi pozíciójával párhuzamosan mindig fontosak voltak számára a távoli helyekkel való kapcsolatok, amik nagyban hozzájárultak az ország gazdasági és kulturális gyarapodásához. Az Amerika felfedezésével nyílt lehetőséget kihasználva a franciák is belekezdtek az Újvilágot felfedező expedíciókba, de a többi európai néppel ellentétben a franciák csak igen kis számban vándoroltak ki a gyarmatokra. Egyedül a trópusi szigeteken volt jelentősebb kolónia, mert a nagy nyereséget kínáló dohány, cukor és kávé vonzotta a telepeseket. Ezzel a kezdeti távolságtartó hozzáállással sikerült elkerülniük, hogy a tengerentúli területeik Spanyolország és Portugália gyarmatainak sorsára jusson. A latin-amerikai telepes gyarmatok ugyanis a sok európai bevándorló révén eléggé megerősödtek ahhoz, hogy függetlenedjenek a kizsákmányoló hatalomtól. Az ezt követő angol-francia gyarmati versenyben a franciák alulmaradtak, Napóleon bukásával pedig minden tengerentúli területüket elveszítették.

A vereség után azonban újra belekezdtek a hódításokba, de ez alkalommal inkább az afrikai és ázsiai területekre koncentráltak. A XIX. század közepétől kezdve egy igazi gyarmati hajsza indult meg a megmaradt területek felosztásáért. Az európaiak meggyőződve saját felsőbbrendűségükről, minden áron el szerették volna juttatni civilizációjukat a világ minden tájára. Ebben segítette őket a kontinens népességének jelentős növekedése és az fejlett gazdaság. A franciáknak viszont jelentős hátrányt jelentett az, hogy a század elején mindent a nulláról kellett kezdeniük. A brit birodalom 1880-ra már elérte fénypontját, amikor a franciák még csak épphogy belefogtak az indokínai és az afrikai hódításokba. Amikor az angol gyarmatokon már megtörtént az őslakosság emancipációja, a francia gyarmatokon néhol még a hódító háborúk folytak. A II. világháború előestéjére a világ felosztása befejeződött, azonban a gyarmatok irányításának megszervezése még mindig megoldatlan kérdés volt. A franciák az asszimilációt részesítették előnyben, ami csak Algériában valósult meg, de a lakosság nagy része ott sem volt teljes jogú francia állampolgár. A többi gyarmat a gyarmatügyi minisztérium, vagy a külügyminisztérium hatálya alá tartozott és külön döntöttek a sorsukról.

A gyarmatosítóknak megkérdőjelezhetetlen gazdasági előnyük származott abból, hogy a gyarmatok védett piacot és olcsó nyersanyagot biztosítottak az anyaországnak. Legtöbbször kényszermunkával termeltek vagy algériai minta szerint a birtokokat egy gazdag földbirtokosi

kör tartotta kezében, miközben a szegény földművesek a nagyvárosok nyomornegyedeibe kényszerültek. Cserébe a gyarmatosítók bölcsődéket, iskolákat, kórházakat építettek a gyarmatokon. A helyiek létszámát és várható életkorát a járványok és a gyermekhalandóság visszaszorításával megnövelték, és Európa példáját követve megkezdődött az urbanizáció. Eközben az európai lakosság élvezettel fogyasztotta a gyarmatokról hozott egzotikus árucikkeket, és a párizsi kiállításokon csodájára járt a különleges állatoknak.

Európában azonban a gyamatellenes pártok is jelen voltak. Az ellenzékét főleg azok a liberálisok alkották, akik a sok pénzt felemésztő elnyomó politika fenntartása helyett inkább a szabad kereskedelmet támogatták. A gyarmatosítók kegyetlenkedéseit hangoztatva a katolikusok és a szocialisták egy részét is sikerült maguk mellé állítaniuk, de a közvélemény nagy része meg volt győződve arról, hogy a kultúrájuk terjesztésével jót tesznek az elmaradott népekkel. A valóság ezzel szemben az volt, hogy a gyarmatosítás rengeteg gyarmatokon élő őslakost döntött nyomorba, az ígéretek beteljesülésére pedig hiába vártak. Az európai ellentábor mellett megjelentek a tengerentúli felszabadító mozgalmak, amiknek két iránya alakult ki. A forradalmista irányzat fegyvert fogva akarta a szabadságot kivívni, az európai iskolákat járt reformisták tagjai pedig a fejlődésben látták a kiutat. A világháború kegyetlenségei megmutatták Európa gyenge oldalát és ezzel végleg elveszett az európaiakba és az értékrendjükbe vetett hit. A függetlenségi törekvésekben az USA, mint felszabadult egykori gyarmat is támogatta az elnyomásban élőket és táplálta a függetlenségi mozgalmak reményeit. A francia területeken elsőként Indokína, majd Algéria küzdött meg a szabadságáért, amit véres harcok árán értek el.

Összességében elmondható, hogy Franciaország egy egyedi dekolonizációs folyamaton ment keresztül, ami sokszor véres háborúba torkollott, és aminek emléke az érintett országok népének köztudatában még ma is élénken él. Több oka is volt annak, hogy a franciák a végsőkig kitarítottak a gyarmataik mellett: a háborút megsínylelt országnak a gazdasági talpra álláshoz szüksége volt a segítségre; a francia népben erős érzelmi kötelék alakult ki a gyarmatok iránt az előző évszázad során; és egyes politikusok valóban hittek az 1946-os alkotmányban megszületett Francia Unió alapelveiben.

A franciák azonban a dekolonizációs időszak végére sem veszítették el minden tengeren túli területüket. A régi gyarmatbirodalomnak leginkább azok a részei maradtak meg, amiknek a történelme a XVII. századtól szorosan összefonódott az franciákkal.

A térképek készítése

A térképek elkészítéséhez két programot használtam, az Adobe Illustrator CS5-ös francia és az ArcGis 10-es angol verzióját. A szakdolgozatom írásakor az Orleans-i Egyetemen voltam az Erasmus program keretében. Eredetileg a tanulmányaim során megismert Corel Draw programot szerettem volna használni, de mivel az nem volt elérhető, ezért a kinti tanulmányaim során megismert, hasonló Illustratort használtam.

Első feladat a térképek témájának meghatározása volt, vagyis hogy mik azok a fontos momentumai a szövegnek, ami egy térképi magyarázatot igényel. A szakdolgozatom felépítését követve három fő térképet készítettem. Mivel a történelem során a franciák két különböző korszakban, két különböző földrajzi területen építettek ki gyarmatbirodalmat, ezért két térképet készítettem ezeknek a bemutatására. Az első térkép a XVIII. század eleji, a második pedig a II. világháború előtti helyzetet mutatja be. A harmadik térkép a gyarmatok örökségével foglalkozik, vagyis a francia nyelv elterjedésével a Világon. Ezt a Frankofónia Nemzetközi Szervezetének országain keresztül ábrázoltam. Ennek a során használtam az ArcGis térképészeti programot is, amit a tanulmányaim során sajátítottam el.

Miután a térképek témája megvolt, első feladatként egy világtérkép vektorizálását kellett elkészítenem az Illustrator programban. Ehhez egy, az interneten talált Robinson-vetületű térképet vettem alapul, aminek a forrását jelöltem a felhasznált internetes tartalmak között. A térképet beimportáltam a dokumentumba és hozzáillesztettem az A4-es lap méretéhez. Ezután meg kellett határozni a méretarányt. Az ábrázolásnál grafikus méretarányt alkalmaztam, de a megjelenített skálából könnyen lehet numerikus méretarányt is számolni. Az alaptérképen már meglévő skálát a határvonalakkal együtt digitalizáltam, majd az Észak-Amerikát és Európát ábrázoló térképemhez is ezt használtam fel, természetesen a méretarányokat meghagyva. Ezután először a kontinensek és szigetek aprólékos megrajzolásába kezdtem, amely réteget a nagyobb méretarányú térképekhez is fel kívántam használni, ezért amennyire tudtam precízen követtem a partvonalat. Néhol görbe vonalakat alkalmaztam az egyenesek helyett, ahol a part erősen szabdalt volt. Később rájöttem, hogy ha geoinformatikai programban is fel akarom használni a vektorizált képet, akkor nem tanácsos a Bézier-görbe alkalmazása, mivel az ábrázolásnál nagyon nehéz a görbületet pontosan követni. Minden témát külön rétegre készítettem el, hogy így később könnyen személyre szabható legyen a térkép. A területek megjelölésében törekedtem a következetességre. Az egyes

országok gyarmati területeinek színei minden térképen megegyeznek, a vízrajzot kék színnel és más betűtípussal különböztettem meg a többi névtől. Mikor mindhárom térkép vektorizálásával és névrajzával kész lettem észrevettem, hogy a 3. mellékleten lévő térkép európai részén nem fogom tudni ábrázolni az országneveket úgy, hogy láthatók is legyenek, és ne fedjék egymást. A területet fel kellett tehát nagyítani. Először a felnagyítandó terület keretét rajzoltam meg, majd a kilógó területeket a „pathfinder” ablak „intersection” parancsával levágtam. Ez a művelet csak a két poligonban közösen meglévő területet hagyja meg, tehát a kereten belüli részek megmaradtak. Ezt egy új munkalapra helyeztem, ott felnagyítottam és megírtam a névrajzot, majd visszaillesztettem az eredeti térkép bal alsó részébe. Beállítottam az összes vonal optimális szélességét, a rétegek hierarchiáját, a szövegek elrendezését és megírtam a jelmagyarázatot.

A szakdolgozatom végén tárgyalt Frankofónia Nemzetközi Világszervezetével kapcsolatban találtam érdekes adatokat az interneten, mégpedig a tagországok népességét és a franciául beszélők számát illetően, amiből ki lehet számolni a franciául beszélők arányát az adott országban. Segítségemre volt még a Wikipediának a szervezetről szóló cikke is, a hiányzó adatokat pedig a francophonie.org honlapról pótoltam. Az Excel tábla elkészülte után az ArcCatalog-ban létrehoztam egy „personal database”-t, ebbe egy „feature class”-t és beimportáltam az Excel táblát. Ezután az Illustratorban megjelenítettem csak a kontinensek körvonalát és a tagországok határait, amit elmentettem a geoinformatikusok által is használt AutoCAD (.dwg) formátumban. Ezt vektoros formában be lehet importálni az ArcMap-be, így az „editor” bekapcsolása után csak az országokat kellett újrarajzolni, ami a „snapping” funkció használatával viszonylag gyorsan kész van. Minden ország poligonjához hozzárendeltem az adatait, majd a rajzolás végeztével a franciát beszélők arányát százalékban megadott oszlop alapján öt kategóriába osztottam az országokat. Megpróbáltam az értékhatárokat úgy meghúzni, hogy nagyjából azonos számban legyenek elosztva az országok. A szigetvilágokat a láthatóság miatt nagy, telített körökkel ábrázoltam.

Ezután a „layout view” módra váltva hozzáadtam a címet és a jelmagyarázatot, amit utána megformáztam és végül a kész térképet egy .bmp képfájlba exportáltam, hogy a szakdolgozatomban meg tudjam jeleníteni.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm témavezetőim, Márton Mátyás és Draskovits Zsuzsanna útmutatásait, amiket a szakdolgozatom írásához adtak.

Szeretném megköszönni a források felkutatásában és a térképek elkészítéséhez elengedhetetlen programok beszerzésében segédkező embereknek is az Orleans-i Egyetemen.

Irodalomjegyzék

Jean-Louis Miegé: Expansion européenne et décolonisation: de 1870 á nos jours, Presses universitaires de France, 1986.

Bernard Droz: La fin des colonies francaises, Gallimard, 2009.

Arthur Conte: L'épopée coloniale de la France, La Librairie Plon, 1993.

Robert és Marianne Cornevin: La France et les Francais outre-mer, Hachette / Pluriel, 1993.

Guy Pervillé: De l'Empire francais á la décolonisation, Hachette, 1991.

Térképen a világtörténelem, Magyar Könyvklub, 1999.

Mendöl Tibor: Földrajztudomány az ókortól napjainkig, ELTE Eötvös Kiadó, 1999.

Jeremy Black: Térképek világtörténete, Kossuth Kiadó, 2005.

Klinghammer István, Török Zsolt, Pápay Gyula: Kartográfia történet, ELTE Eötvös Kiadó, 1995.

Ralph E. Ehrenberg: Térképek könyve: A kartográfia képes története, National Geographic, 2006.

Felhasznált linkek

<http://www.francophonie.org/>

<http://fr.wikipedia.org/wiki/Francophonie>

http://fr.wikipedia.org/wiki/Organisation_internationale_de_la_Francophonie

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Frankof%C3%B3nia>

Térképek:

<http://www.populationdata.net/images/cartes/palmares/monde-politique-moyen.gif>

<http://www.cyberhistoiregeo.fr/IMG/png/colonies1713.png>

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/f8/Nouvelle-France1750.png/550px-Nouvelle-France1750.png>

<http://coursterminale.wifeo.com/images/c/car/Carte-1939-colonies.jpg>

Nyilatkozat

Alulírott, **Király Dénes (EHA kód: KIDQAAT.ELTE)** nyilatkozom, hogy **A francia gyarmatbirodalom és a Frankofónia Nemzetközi Szervezetének bemutatása, térképi ábrázolása** című szakdolgozatom teljes egészében saját, önálló szellemi termékem. A szakdolgozatot sem részben, sem egészében semmilyen más felsőfokú oktatási vagy egyéb intézménybe nem nyújtottam be. A szakdolgozatomban felhasznált, szerzői joggal védett anyagokra vonatkozó engedély a mellékletben megtalálható.

A témavezető által benyújtásra elfogadott szakdolgozat PDF formátumban való elektronikus publikálásához a tanszéki honlapon

HOZZÁJÁRULOK

NEM JÁRULOK HOZZÁ

Budapest, 2012. december 10.

a hallgató aláírása